

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Чорноморський національний університет
імені Петра Могили

Кафедра управління земельними ресурсами

САНДОЛЬСЬКА ОЛЕНА ЄВГЕНІВНА

«Інституціональні засади функціонування системи землекористування в
післявоєнний період»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня
галузі знань 19 «Архітектура та будівництво»
спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій»
за освітньо-професійною програмою «Землеустрій та кадастр»

Науковий керівник:
Чорний С.Г., д-р с.-г. наук, професор

Рецензент:
Коваль О.О.
Директор ТОВ «Лімб»

Миколаїв - 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ I. Теоретичні інституціональні засади функціонування системи землекористувань з використання земель с-г призначення	6
1.1. Організація раціонального використання земель сільськогосподарського призначення	6
1.2. Інституціональні засади збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення	11
1.3. Інституціональні засади функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення	17
Розділ II. Сучасний стан використання земель с-г призначення	23
2.1. Стан використання земель сільськогосподарського призначення	23
2.2. Економічна ефективність використання земель сільськогосподарського призначення	31
2.3. Проблеми інституціонального забезпечення використання земель сільськогосподарського призначення	40
Розділ III. Удосконалення інституціональних засад функціонування системи землекористування у післявоєнний період	47
3.1. Напрямки удосконалення засад інституціонального забезпечення використання земель сільськогосподарського призначення	47
3.2. Організація раціонального використання земель сільськогосподарського призначення у функціонуванні системи землекористувань	55
3.3. Інституціональний розвиток екологічно стійких ландшафтів в системі землекористувань у післявоєнний період	61
Розділ IV. Охорона праці в професійній діяльності	75
ВИСНОВКИ	86
Список використаних джерел	91

ВСТУП

Актуальність теми. Виробнича діяльність у більшості випадків пов'язана з використанням землі та постає просторовим базисом. Суб'єкти аграрної галузі є засобами виробництва. Стан ґрунтового покриву визначає якість та кількість товарної продукції рослинництва, збільшення обсягів виробництва якої при порушенні вимог щодо відтворення і збереження ресурсного потенціалу сільського господарства викликає збільшення антропогенного навантаження на агроєкосистему. З часом за таких умов виникають негативні зміни агроландшафтів, що грозить прийнятному рівню агроєкологічної, економічної, а також, продовольчої безпеки. При такій організації ведення товарного рослинництва не спостерігається тенденцій до активізації реалізації заходів щодо збереження ресурсного потенціалу сільського господарства, а пріоритетом залишається підвищення прибутків, урожайності і розширення посівних площ в межах звуження площ сільськогосподарських угідь. Таке відношення провокує поширення ерозії, зниження запасів гумусу і рівня родючості ґрунтів. Забезпечення ефективності заходів щодо відновлення і збереження агроресурсного потенціалу вимагає фундаментальних організаційно-економічних змін особливо активізації інституційного забезпечення землекористування з науково аргументованих позицій.

Пошуку шляхів вирішення проблем збалансованого використання сільськогосподарських угідь та оптимального співвідношення земель у регіоні присвячено багато досліджень. Теоретико-методологічні напрямки основ організації та прикладні аспекти забезпечення ефективності землекористування досліджували Третяк А.М., Бистряков І. К., Гайдуцький А.П., Кочуров Б. І., Лупенко Ю. О., Саблук П. Т., Ступень М. Г., Хлобістов Є. В. та ін.

Деякі теоретичні і практичні аспекти залишаються недостатньо врахованими, що створює можливості і перспективи для подальших досліджень. Результати робіт зазначених вчених потребують дослідження

проблем вдосконалення системи інституціональних аспектів забезпечення допустимого рівня агроекологічної безпеки.

Враховуючи необхідність становлення та вдалого розвитку ринкових земельних відносин, інституційна основа забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення повинна удосконалюватися відповідно до сучасних тенденцій забезпечення сталого економічного розвитку. На сьогодні недостатньо вивченими є ринкові важелі впливу на поведінку суб'єктів господарювання в процесі сільськогосподарського виробництва, організації заходів з охорони земель. Недостатня ефективність сучасних методів регулювання сільськогосподарської діяльності в частині впровадження землеохоронних заходів в післявоєнний період визначає актуальність теми дипломної роботи.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад функціонування системи землекористування в післявоєнний період та розроблення практичних рекомендацій стосовно вдосконалення інституційного забезпечення збалансованого використання і охорони земель сільськогосподарського призначення.

Для досягнення мети у дипломній роботі були поставлені та вирішені наступні завдання:

- ✓ аргументувати теоретико-методологічний зміст інституційного забезпечення збалансованого використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, що є основою формування екологічно стійких ландшафтів;
- ✓ сформувати структурно-логічну модель організаційно-економічної активізації діяльності за аспектами Інституціональних засад досягнення збалансованого стану сільськогосподарського землекористування в умовах формування та функціонування господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського

призначення;

- ✓ проаналізувати сучасний стан інституційного та фінансово-економічного забезпечення реалізації заходів збалансованого землекористування та збереження родючості ґрунтів на національному та регіональному рівнях України в післявоєнний період;
- ✓ на основі аналізу існуючого стану інституційного функціонування системи землекористування сільськогосподарського призначення на прикладі Миколаївської області у порівнянні з загальнодержавним рівнем обґрунтувати еколого-економічну оцінку використання земель сільськогосподарського призначення;
- ✓ запропонувати підхід до структурування охоронної діяльності за аспектами інституційного підґрунтя за умови забезпечення збалансованого землекористування в умовах запровадження вільного господарського обороту земельних ділянок;
- ✓ запропонувати еколого-економічні важелі забезпечення збалансованого використання та охорони сільськогосподарських угідь, які є основою для формування екологістійких агроландшафтів у контексті інституціонального забезпечення функціонування системи землекористування в післявоєнний період.

Об'єкт дослідження - процес інституціонального забезпечення збалансованого використання та охорони земель сільськогосподарського призначення.

Предмет дослідження - комплекс теоретико-методичних засад вдосконалення інституціональних основ досягнення збалансованого використання та охорони земель сільськогосподарського призначення.

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 90 сторінок основного тексту. Робота містить 8 рисунків, 4 таблиць, а також список використаних джерел із 62 назв на 7 сторінках.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАНЬ З ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

1.1. Організація раціонального використання земель сільськогосподарського призначення

У структурі земельного фонду України особливе місце займають землі сільськогосподарського призначення, які щільно пов'язані зі сферою сільськогосподарського виробництва і на сьогодні є основною категорією земель, що забезпечує проведення земельної реформи. До земель сільськогосподарського призначення відносяться усі землі, основним цільовим призначенням яких є використання їх у сільському господарстві.

Землі сільськогосподарського призначення значною мірою мають вплив на продовольчу безпеку країни, оскільки завдяки своїм природним і набутим властивостям вони є єдиним і незамінним ресурсом для виробництва продуктів харчування. Окрім того, важливою їх ознакою є власність як основавиробництва сільськогосподарської продукції [9].

Сільськогосподарські землі розташовані на 2/3 території України. Загалом площа сільськогосподарських угідь становить 42,6 млн. га, або 71% всієї території країни, а площа ріллі становить 32,4 млн. га, або 75% усіх сільськогосподарських угідь, що свідчить про високий рівень розвитку. Статистичні показники динаміки площ різних типів земель України свідчать про незбалансованість процесів землекористування з перевагою економічних інтересів. Найбільші зміни відбулися з сільськогосподарськими угіддями, які переживають найшвидші темпи розширення, а рівень розораності території держави має найвищі показники в Європі. В порівнянні з 2018 роком площа сільськогосподарських угідь зросла на 1,5% за рахунок зменшення лісистості на 0,3% та забудови на 0,15%. Площа відкритих заболочених

угідь, водойм, відкритих ділянок без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом залишилась без змін – відповідно 1,5; 4,1; 1,6% [9].

На кінець 2022 року найбільшу площу території України займали сільськогосподарські угіддя – 70,9 %, ліси – 17,5, забудовані – 4,3, водні – 4, інші землі – 2,1, відкриті землі без рослинності або покриті незначним рослинним покривом – 1,6, а найменшу площу в структурі земельного фонду становили відкриті заболочені території – 1,5%. У структурі сільськогосподарських угідь найбільшу кількість складають орні землі – 76 % сільськогосподарських угідь, пасовища – 13, сіножаті – 6, багаторічні насадження, інші угіддя – 2, перелоги – 1 % (рис. 1.1). Проте статистика свідчить про значні диспропорції у динаміці земельної структури. За даними Держгеокадастру України відбулися зміни в структурі земельного фонду за основними землевласниками та землекористувачами (табл. 1.1) [22, 44]. Найбільше земельних ресурсів перебуває у власності чи користуванні громадян – 34,1%. Україна має розвинений аграрний сектор економіки, тому у власності чи розпорядженні сільськогосподарських підприємств перебуває 28,6% земельних ресурсів, земель запасу та земель без права власності та постійного користування в межах населених пунктів – 17,6%.

Рис. 1.1 - Структура с.-г. угідь станом на 01.07.2023 р.

Лісогосподарським підприємствам належить 14,3%, установам, організаціям, промисловим та іншим підприємствам, підприємствам і організаціям транспорту, зв'язку, підприємствам, організаціям, установам, навчальним закладам оборони – 4,1, іншим землекористувачам – 1,3%. [19]

Таблиця 1.1 - Структура земельного фонду за основними видами угідь і функціональним їх використанням, %

Угіддя	Рік								
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Сільськогосподарські землі	69,0	69,0	68,9	68,9	68,9	68,8	68,8	70,8	70,8
Лісовкриті площі	17,5	17,5	17,6	17,6	17,6	17,6	17,6	17,6	17,6
Забудовані землі	4,2	4,2	4,1	4,2	4,2	4,2	4,2	4,2	4,2
Відкриті заболочені землі	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6
Відкриті землі без рослинного покриву або з	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7
Інші землі	2,0	2,0	2,1	2,0	2,0	2,1	2,1	2,0	2,0

У нинішньому періоді розвитку досліджень збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення більше уваги приділяється поєднанню його економічної та екологічної складових [16]. Ключовим еталоном сучасної господарської діяльності в межах агропромислового виробництва має стати отримання найбільше можливого економічного ефекту з обов'язковим дотриманням екологічних вимог. Тому при використанні земель сільськогосподарського призначення слід дотримуватись еколого-економічних принципів організації збалансованого землекористування, а саме:

- ✓ баланс екологічних вимог та економічних інтересів;
- ✓ забезпечення рівних умов для розвитку різних форм власності та землеустрою;
- ✓ цільове використання земель;
- ✓ зростання економічної зацікавленості землекористувачів у проведенні робіт з охорони земель;

- ✓ плата за користування землею;
- ✓ економічне стимулювання землевласників і землекористувачів щодо екологічно безпечного землекористування [10].

Для економіки держави земля як ресурс характеризується багатофункціональністю та множиною цінностей, оскільки задіяна в багатьох видах діяльності. Зберігається її основна сільськогосподарська функція, що потребує системної орієнтації в напрямі першочергового вирішення проблеми раціонального використання та охорони земельних ресурсів [2].

Багато дослідників вивчали термін «збалансоване землекористування» і давали його пояснення, приміром, Богіра М.С. та Ярмолюк В. І. досліджують збалансоване використання землі як науково обґрунтоване, розумне використання з усіх точок зору: цільового призначення, ефективності, охоронита поліпшення [1].

В'юн В. Г., Горлачук В. В., Сохнич А. Я. дають твердження збалансованого землекористування – це використання, що відповідає цільовому призначенню, забезпечує високу ефективність використання земель та їх охорону, спрямоване на запобігання необґрунтованому вилученню сільськогосподарських угідь, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення та збільшення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісогосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення [1].

Як підкреслив Волков С. М. збалансованим можна вважати наступне землекористування, за якого:

- ✓ відбувається охорона, відтворення продуктивних та інших корисних властивостей землі;
- ✓ максимально повно враховані природні та економічні умови, властивості конкретних земельних ділянок;
- ✓ досягається висока ефективність виробничої та іншої діяльності;

- ✓ забезпечується оптимальне поєднання суспільних, колективних та особистих зацікавлень у землекористуванні [21].

У своїх працях Черевко Г. В. та Яцків М. І. розглядають збалансоване використання та охорону земель як два взаємопов'язані процеси, направлені на підвищення продуктивних сил землі, до яких належать [51]:

- ✓ оптимізація поділу земельного фонду між галузями народного господарства та ефективне його використання в кожній з них;
- ✓ оптимізація структури окремих видів земель згідно з природно-економічними зонами і районами;
- ✓ розроблення і запровадження раціональної системи землеробства, яка включає ґрунтозахисний обробіток, удобрення, вапнування кислих і гіпсування солончакових і засолених ґрунтів, технологію вирощування культур, систему сівозмін тощо;
- ✓ осушення заболочених земель і зрошення посушливих земель;
- ✓ запобігання підтопленню, заболочуванню земель, погіршенню їх фізико-хімічних властивостей;
- ✓ широке використання ґрунтових мікроорганізмів для створення родючих та ерозійно-стійких ґрунтів;
- ✓ розробка та запровадження раціональної системи розселення, забудови сільських і міських поселень, розміщення каналів для перекачування води з висоководних районів у маловодні, великих водосховищ, шляхів сполучення, ліній електропередач, нафто- і газопроводів;
- ✓ розроблення та запровадження еколого-економічної оцінки земель та їх використання для планування розміщення та спеціалізації сільськогосподарського виробництва, визначення обсягів державних закупівель продукції рослинництва та тваринництва, собівартості продукції та рентабельності сільськогосподарських підприємств, встановлення правильних, науково обґрунтованих цін [51].

Вчена Дідковська Л. І. теж досліджує збалансоване використання та охорону земельних ресурсів як дві взаємозалежні концепції [20].

Вона зазначає, що збалансоване використання та охорона земельних ресурсів є багатоаспектним поняттям, яке втілює в собі комплексну систему еколого-економічних і соціальних заходів щодо оптимізації організації використання земельних ресурсів, які направлені на підвищення економічної ефективності та екологічної безпеки землекористування, шляхом вирішення питань охорони довкілля та комплексної охорони ґрунтів і відтворення їх родючості [10].

Тому, розкривши наукові аспекти, є підстави твердити, що збалансоване використання земель сільськогосподарського призначення – це ефективне, екологічно безпечне та науково обґрунтоване використання земель сільськогосподарського призначення, що визначається дотриманням нормативних принципів пріоритетності земель сільськогосподарського призначення, оптимізація структури сільськогосподарських угідь, визначення режимоутворюючих факторів, врахування природних та економічних особливостей кожної земельної ділянки при їх сільськогосподарському освоєнні, охороні земель від шкідливих природних та антропогенних впливів, екологізації сільськогосподарських процесів, застосуванні новітніх технологій, охороні земель, відтворенні та підвищенні родючості ґрунтів, задоволенні суспільних потреб [10].

1.2. Інституціональні засади збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення

Як процес інституціоналізація передбачає встановлення режиму власності, прав, обов'язків і відповідальності власників і користувачів ресурсів, структури, повноважень і відповідальності спеціалізованих і зовнішніх державних і місцевих органів управління, контролю та охорони навколишнього середовища, регулювання участь громадськості та неурядових організацій. Як наслідок, вона насамперед спрямована на

формування ефективного законодавчого поля відповідно до вимог часу, забезпечення оптимальної структури власності та рівних конкурентних умов для всіх форм власності, ефективний розподіл функцій управління, контролю та захисту природокористування, централізації та децентралізації повноважень центральних і місцевих органів влади [9].

Інститут землеустрою. У процесі використання земля стає об'єктом господарювання, оскільки потребує специфічної організації. З цього приводу Богіра М. С. та Ярмолюк В.І. вважає, що «функцію організації землі як господарського об'єкта виконує землеустрій» [1]. У Законі України «Про землеустрій» зазначається, що землеустрій – це комплекс соціально- економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території адміністративно- територіальних одиниць, суб'єктів господарювання, які здійснюються в рамках вплив суспільно-виробничих відносин і розвиток продуктивних сил [27]. На практиці організація землекористування реалізується у разі складання проектів землеустрою, які формуються завдяки землеустрою - комплексу заходів щодо організації земель та їх використання. Основою землеустрою є планування землеустрою.

Землеустрій здійснюється на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях із виготовленням відповідної проектної документації.

Інститут державного земельного кадастру. У рамках державного землеустрою створено інститут державного земельного кадастру, який надає інформацію зацікавленим особам щодо плати за землю, її цінності серед природних ресурсів, надання соціального, еколого-економічного обґрунтування бізнес-планів та проектів землеустрою, контроль за охороною та використанням земель. Формальне закріплення правових норм знайшло своє відображення в Конституції України [17], Земельному кодексі [12], Законі України «Про державний земельний кадастр» [28], Постанові КМУ «Про порядок ведення державного земельного кадастру» [34] тощо.

Складовими частинами державного земельного кадастру є кадастрове районування, бонітування ґрунтів, кадастрова зйомка, економічна оцінка земель, державна реєстрація, грошова оцінка земель, облік кількості та якості земель. До 7 липня 2011 року визначення кадастру тлумачилося як сукупність відомостей про правовий, природний та економічний стан земель, а після цього – як єдина державна геоінформаційна система інформації про землі. Раніше кадастр вівся на паперових носіях, а з 2011 року інформація вноситься до геоінформаційної системи (ГІС), а з 1 січня 2013 року запрацювала Публічна кадастрова карта (на сьогоднішній день доступ до публічної карти заблоковано, у зв'язку з військовим станом в країні).

Організаційне забезпечення створюється у формі системи державного управління – ДП «Центр Державного земельного кадастру». Держгеокадастр України покладає на нього функції управління в геоінформаційній системі, які називають адмініструванням. Формальні правила адміністрування закріплено у Наказі Мінагрополітики України «Порядок адміністрування Державного земельного кадастру» від 27 грудня 2012 р. № 836 і Наказі Держгеокадастру України «Про визначення адміністратора Державного земельного кадастру» від 28 січня 2016 р. № 36, а також законів України «Про оцінку земель», «Про топографо-геодезичну та картографічну діяльність», «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», «Про інформацію», «Про електронний цифровий підпис», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах». ДП «Центр ДЗК» складається із Центрального апарату та територіальних органів - регіональних філій і районних виробничих відділів. До складу Центрального апарату входять відділ технічного забезпечення ДЗК, відділ інформаційних технологій, юридичний відділ, відділ фінансово-економічної роботи, бухгалтерського та податкового обліку, відділ організаційного інформаційного забезпечення, відділ господарського забезпечення, відділ, служба

головного інженера, відділ регіонального розвитку та виробництва, сектор обробки даних дистанційного зондування землі, сектор запобігання та виявлення корупції, сектор внутрішнього аудиту, відділ по роботі з персоналом, спеціаліст з режиму секретності 1 категорії, служба захисту інформації та інформаційної безпеки, служба охорони праці.

Інститут моніторингу. Моніторинг земель є складовою частиною державної системи моніторингу довкілля. Моніторинг земель формується із систематичних спостережень за станом земель, які включають агрохімічну та земельно-агротехнічну паспортизацію земельних ділянок, обстеження та дослідження, виявлення та оцінку змін у ньому, пов'язаних, зокрема, із забрудненням земель пестицидами, важкі метали, радіонукліди та інші токсичні речовини, негативний вплив виробничих приміщень. В Україні склалася законодавча база, яка регулює суспільні відносини у сфері моніторингу. Моніторинг земель регулюється Земельним кодексом України, Законом України «Про охорону земель» [32], Положенням «Про Державну систему моніторингу довкілля» [30], Положенням «Про моніторинг земель» [31], Положенням «Про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення» [33]. Сутність моніторингу земель, його призначення, завдання та види визначаються ст. 191 і 192 Земельного кодексу України, ст. 54 Закону України «Про охорону земель». Зазначені нормативні акти ще регламентують порядок проведення моніторингу. Так ст. 191 ЗКУ «моніторинг земель здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища» [10].

У статтях 12 та 18 Закону України «Про охорону земель» уже докладніше визначено повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо моніторингу земель. Порядок проведення моніторингу земель уповноважений встановлювати Кабінет Міністрів

України. Центральний орган виконавчої влади з питань земельних ресурсів повинен забезпечити моніторинг земель. Організацію моніторингу земель сільськогосподарського призначення покладено на центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, а на центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики – моніторинг ґрунтів та агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення [31].

Положення «Про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення» деталізує порядок проведення цього виду екологічного моніторингу, ст. 54 Закону України «Про охорону земель» встановлено, що моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення включає: агрохімічне обстеження ґрунтів; контроль зміни якості ґрунту; агрохімічна паспортизація земельних ділянок. Агрохімічну паспортизацію ріллі проводять кожні 5 років, сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень - кожні 5 - 10 років. Загальне обстеження ґрунтів проводиться кожні 20 років. Отже, можна стверджувати, що в Україні створено законодавче поле, яке регулює відносини у сфері моніторингу і яке можна розглядати як одне з офіційних обмежень, з яких формується інституційне середовище суспільства [32].

Інститут державного контролю за використанням та охороною земель. Результатом земельної реформи стало утворення багатьох нових землеволодінь і землекористувань, що не завжди супроводжувалося дотриманням чинного законодавства. Тому важливим напрямом державного управління земельними ресурсами стало формування інституту державного контролю за використанням та охороною земель, який складається з державного, самоврядного та громадського контролю. Формальними правилами цього інституту стали глава 32 Земельного Кодексу, Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» тощо [31]. Організаційною формою інституту державного контролю є Державна інспекція з контролю за використанням

та охороною земель. Але вона зазнала суттєвих трансформацій, адже спочатку входила до Держкомзему, потім до Держсільгоспінспекції, а згідно з Постановою КМУ від 22.07.2016 р. № 482 – у підпорядкуванні Держгеокадастру та його територіальних органів. Голова Держгеокадастру – головний інспектор, керівники територіальних органів – головні інспектори, керівники структурних підрозділів та їх територіальних органів – старші інспектори, головні та провідні спеціалісти – інспектори. У центральному апараті Держгеокадастру створено окремий підрозділ для контролю та координації діяльності територіальних органів. Чисельність працівників зросла на 300 осіб (25 у центрі, 275 у територіальних органах). Цієї суми недостатньо для виконання зазначеного обсягу робіт [31].

Проект землевпорядної структури сільськогосподарського призначення включає горизонтальні та вертикальні елементи, а також зв'язки між ними (рис. 1.2).

Рис. 1.2 - Схема управління землями сільськогосподарського призначення на державному рівні [31]

Відповідно до вертикального поділу на обласному рівні

створювалися регіональні головні управління, на районному – районні відділи, на рівні міст(міст обласного та районного підпорядкування) міські відділи або міські відділи земельних ресурсів, окремі інженери-землевпорядники. працювали на рівні сіл і селищ. Таким чином, в управлінні земельних ресурсів було створено територіальний інститут, який охоплював увесь земельний фонд. Відповідно до цього Указу проведено набір спеціалістів, виділено приміщення, технічне та програмне забезпечення тощо. Все вищезазначене потребує коштів, і саме держава утримує цей апарат за рахунок державного бюджету, що стало основою для формування економічного інституту [45].

Для забезпечення функціонування злагодженої ефективної системи управління охороною земель сільськогосподарського призначення необхідно створити державний орган виконавчої влади з питань охорони та моніторингу земель, діяльність якого має поширюватися на регіони всіх рівнів та на водночас враховувати євроінтеграційні процеси України. Слід затвердити Концепцію переходу України до моделі збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення та охорони земель та розпочати практичне впровадження її ключових положень у життя суспільства. Концепція збалансованого використання сільськогосподарських угідь є основою забезпечення прийняттого рівня екологічної безпеки використання сільськогосподарських угідь на основі науково обґрунтованого підходу. Такий підхід повинен мати певну гнучкість у порівнянні потреб економічного та екологічного характеру, визначенні можливостей і варіантів змін у здійсненні заходів з охорони земель.

1.3. Інституціональні засади функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення

Розвиток ринкових відносин в економіці України вимагає формування інституціональних засад функціонування низки специфічних

ринків, приміром ринку землі сільськогосподарського призначення. Суттєві інституціональні недоліки у сфері регулювання земельних відносин наразі обумовлюють необхідність реалізації урядом заходів щодо безпосереднього інфраструктурного забезпечення функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення, що передбачає також удосконалення правових механізмів зміни форми власності на землю, подолання бюрократичного опору, підвищення ефективності сільськогосподарське виробництво тощо [10].

Актуальність дослідження інфраструктури ринку землі зумовлена першими кроками її становлення та розвитку у вітчизняній економіці: з'явилися нові елементи інфраструктури, наповнилися новим змістом існуючі інститути. Основою державної політики на цьому етапі має стати комплекс заходів, направлених на формування ефективної інфраструктури ринку земель сільськогосподарського призначення, створення умов для його оптимального функціонування, що сприятиме вільному обігу землі та не суперечитиме національним інтересам [30].

Наразі в Україні відсутній дієвий механізм розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення, що призвело до утворення численних обмежень щодо обігу зазначених земель. Як наслідок, цивільно-правові земельні угоди є непрозорими та відбуваються безконтрольно, що призводить до економічних збитків з боку учасників, держави та місцевого самоврядування. На даний час, враховуючи дію мораторію, який справедливо визнано функціонально неефективним, існує ймовірність відчуження земель сільськогосподарського призначення [31].

Головною умовою запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення є встановлення об'єктивної стартової ціни на землю. Наразі таку стартову ціну на землю в Україні заявляє нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення. Проте така оцінка викликає значну критику серед науковців та експертів. Значною мірою це пов'язано з тим, що чинна методика нормативної

грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення вже виконала своє історичне призначення і не може слугувати визначенню об'єктивної початкової ринкової ціни землі. Можна виділити кілька істотних недоліків цієї методики [20].

Практично повна відсутність диференціації показників нормативної грошової оцінки за регіонами України може слугувати свідченням необ'єктивності існуючої на сьогодні нормативної грошової оцінки.

Існують і об'єктивні чинники низької вартості земель сільськогосподарського призначення. До них належать надмірно інтенсивне сільськогосподарське землекористування та нераціональна (незбалансована) структура самого землекористування. Про це може свідчити той факт, що країни Східної Європи мали схожу структуру і, відповідно, вартість їхніх сільськогосподарських угідь на початку становлення ринку була значно нижчою за вартість подібних земель у країнах Західної Європи. Залишки цієї ірраціональної споруди можна побачити й сьогодні [40].

Іншою важливою умовою вдалого запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення є визначення основної мети щодо його реального запровадження в Україні. На нашу думку, цією основною метою має бути формування ефективного сільськогосподарського виробництва. У зв'язку зі сформульованою метою виникає третя вимога успішного впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, а саме створення сприятливих умов для набуття права власності на зазначені землі реальними сільськогосподарськими товаровиробниками та землекористувачами [20].

Для цього вивчимо загальну структуру власності на землю та структуру власності на землю сільськогосподарського призначення відповідних груп землекористувачів в Україні. Так, наразі у державній власності перебуває 28,76 млн га, з них 10,41 млн га – сільськогосподарські угіддя, ще 5,08 млн га – рілля. Відповідно, у

приватній власності перебуває 31,49 млн. га, з них 31,1 тис. – сільськогосподарські угіддя та 27,43 млн. га – рілля. Решта земель – землі комунальної власності, а саме 0,05 млн. га, з них 0,03 – сільськогосподарські угіддя та 0,02 млн. га – рілля [9]. Є навіть невелика кількість землі колективної власності. Розглянемо структуру приватних та орендованих земель сільськогосподарського призначення за такими групами землекористувачів та землевласників, як: сільськогосподарські підприємства, господарства населення та фермерські господарства [9].

Відповідно, наразі 15,28 млн га (99,9%) перебувають в оренді сільськогосподарських підприємств, у приватній власності – лише 0,02 млн га (0,2%). У господарствах населення ситуація буде оберненою, а саме: у власності 31,03 млн га (84%), в оренді – 5,89 млн га (16%) [9]. Для фермерських господарств ситуація схожа з сільськогосподарськими підприємствами. Тобто вони володіють лише 0,28 млн. га (7,33%), а орендують 3,57 га (92,7%) [9].

Тому найбільшу потребу у купівлі землі сільськогосподарського призначення, принаймні серед юридичних осіб, наразі мають сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства. Тепер необхідно з'ясувати, чи мають ці господарства достатньо фінансових ресурсів для викупу відповідної землі [19]. За статистичними даними чистий дохід на одне сільськогосподарське підприємство становить понад 2 млн грн (табл. 1.2), а середній чистий дохід на одне господарство становить 700 тис. грн [9]. Відповідно, середнє значення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення за офіційною методикою становить близько 30-31 тис. грн. Тобто за річний дохід одне сільськогосподарське підприємство може придбати близько 65 га, а одне фермерське господарство - близько 23 га сільськогосподарських угідь [25]. Щоб визначити, скільки сільськогосподарських угідь дійсно необхідно для сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств, слід використовувати показник економічно обґрунтованих площ [25]. Згідно з

дослідженнями ННЦ «Інститут аграрної економіки», площі сільськогосподарських угідь залежно від природних особливостей є економічно ефективними для сільськогосподарських підприємств у межах від 1,6 до 2,5 тис. га, тобто в середньому 2 тис. га на одне господарство [22].

Тоді як господарства повинні мати, за даними того ж Інституту, від 300 до 500 га, тобто в середньому 400 га. Як свідчать розрахунки, щоб отримати у власність необхідні для ефективного господарювання площі сільськогосподарських угідь, агропідприємствам необхідно витратити весь свій чистий дохід у середньому 24-30 років, а в окремих регіонах 150 і більше років. Відповідно, весь свій чистий дохід протягом 14-20 років господарствам потрібно витратити саме на це [22].

Таблиця 1.2 - Фінансові результати від реалізації продукції сільського господарства станом на 2022 р.

Територіально-адміністративна одиниця	Сільськогосподарські підприємства		Фермерські господарства	
	кількість господарств, од.	чистий дохід (виручка) від реалізації продукції сільського господарства, тис. грн	кількість господарств, од.	чистий дохід (виручка) від реалізації продукції сільського господарства, тис. грн
Україна	45379	2281,22	32303	740,05
Вінницька	2453	2327,54	1733	975,88
Волинська	876	1089,93	565	568,85
Дніпропетровська	4133	1603,44	3179	619,88
Житомирська	1038	1765,34	547	638,57
Закарпатська	982	172,18	883	136,69
Івано-Франківська	657	198,38	445	480,45
Київська	1863	3780,54	1133	874,14
Кіровоградська	3111	2872,88	2465	996,19
Львівська	1147	-323,53	727	696,97
Миколаївська	4087	936,18	3338	438,26
Одеська	4985	847,23	3963	547,09
Полтавська	2396	6873,59	1714	691,19
Рівненська	599	1885,50	356	507,02
Сумська	1058	4646,39	600	1104,17
Тернопільська	1021	1294,86	576	752,26
Хмельницька	1519	2006,91	1027	791,72
Черкаська	1689	4554,88	1120	1019,29
Чернівецька	799	600,72	585	631,62
Чернігівська	1004	5145,03	508	1067,13

Тому для стимулювання початку господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення необхідно проводити не лише виважену державну політику, а й надавати можливість безпосереднім працівникам сільського господарства отримувати фінансові ресурси для викупу землі. Джерелом таких ресурсних надходжень є банківська система, через яку можливе надання кредитів під порівняно низькі відсотки

Висновок до I розділу. Розкривши наукові аспекти, є підстави твердити, що збалансоване використання земель сільськогосподарського призначення в системі землекористування – це ефективне, екологічно безпечне та науково обґрунтоване використання земель сільськогосподарського призначення, що визначається дотриманням нормативних принципів пріоритетності земель сільськогосподарського призначення, оптимізація структури сільськогосподарських угідь, визначення режимоутворюючих факторів, врахування природних та економічних особливостей кожної земельної ділянки при їх сільськогосподарському освоєнні, охороні земель від шкідливих природних та антропогенних впливів, екологізації сільськогосподарських процесів, застосуванні новітніх технологій, охороні земель, відтворенні та підвищенні родючості ґрунтів, задоволенні суспільних потреб функціонування системи землекористування в післявоєнний період.

РОЗДІЛ II. СУЧАСНИЙ СТАН ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В СИСТЕМІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАНЬ.

2.1. Стан використання земель сільськогосподарського призначення

Збільшення прибутків сільськогосподарських підприємств за рахунок виснаження ресурсного потенціалу сільського господарства, яке зараз відбувається в Україні, створює загрози для забезпечення прийняттого рівня агроекологічної і продовольчої безпеки. Ліквідація загроз такого рівня ставить на порядок денний важливість Інституціональних та економічних важелів в оновленні організаційно-економічних умов ведення бізнесу. Такі умови спрямовані на формування фінансово-економічної відповідальності суб'єктів господарювання за рівень агрохімічних показників якісного стану ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь, що є ефективним аспектом для забезпечення відновлення і збереження ресурсного потенціалу сільського господарства [33].

Обсяг виробництва за певний період часу визначає продуктивність праці, зростання якої залежить від особливостей процесів поділу праці, ефективності використання ресурсів. Основним ресурсом у сільськогосподарському виробництві та рослинництві є земля. Особливості використання сільськогосподарських угідь та їх агрохімічний стан безпосередньо впливають на продуктивність виробництва. А відновлення та збереження родючості земель, здійснення заходів щодо її підвищення сприяють зростанню продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві. Рівень продуктивності праці в Україні є досить низьким і, за оцінками експертів, становить лише 10% від рівня продуктивності праці США [8] у промисловому виробництві, проте в сільськогосподарському

виробництві спостерігається її постійне зростання. сектора. За статистичними даними динаміка показників продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві як України, так і в Миколаївській області демонструє постійну позитивну динаміку. (рис. 2.1) [43].

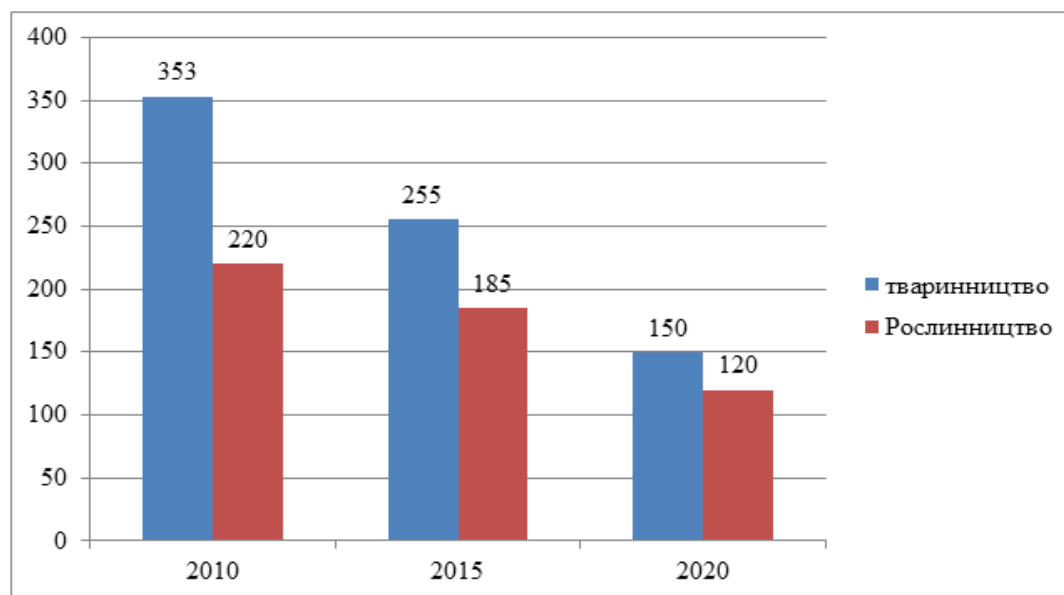

Рис. 2.1 - Продуктивність праці сільськогосподарського виробництва, тис. грн / 1 зайнятого

Станом на 2020 році продуктивність праці в Україні зросла майже вдвічі, а у Миколаївській області – більш ніж у 1,5 рази перевищує аналогічні показники по рослинництву 2008 р. [43]. Природно, що це супроводжується збільшенням урожайності основних груп культур (табл. 2.1) і насамперед тих, що мають високі показники рентабельності, наприклад, рентабельність виробництва зерна в Україні за 2010-2020 рр. зросла майже на 47 %. [45].

Натомість показники врожайності, крім впливу продуктивності праці, відображають вплив кліматичних відмінностей природних зон. За даними табл. 2.1 видно, що максимальні показники врожайності, до прикладу, кукурудзи, для вирощування якої створені ґрунтово-кліматичні умови Миколаївської області. є найбільш оптимальними і тому перевищують аналогічні показники для України на 50%. Разом з тим умови вирощування

соняшнику в Миколаївській обл. менш оптимальні, ніж у Степу, тому показники продуктивності цієї культури нижчі на 20,7%, ніж для України. У динаміці ріллі спостерігаються неоднозначні тенденції. В Україні вони зросли за цей період майже на 71 тис. га, а в Миколаївській області зменшилися на понад 9 тис. га (рис. 2.2), що сприяє підвищенню рівня антропогенного навантаження на агроландшафт [41].

Таблиця 2.1 - Характеристики агровиробничої діяльності в Україні і Миколаївській області

Показник	Рік							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Валова продукція у цінах 2018 р., тис. га:								
- Україна	145502,0	106329,6	92838,9	114479,9	120591,4	168439	185052,1	179474,6
- Миколаївська обл.	6924,0	5977,9	4722,3	5684,8	6753,9	8715,6	10348,9	9161,3
Урожайність, ц/га	В Україні							
- зернові	35,1	24,3	19,4	26,0	26,9	41,1	46,1	42,5
- кукурудза	38,7	29,2	30,1	43,2	45,1	57,1	66	55,1
- соняшник	15,8	14,4	12,2	12,8	15,0	21,6	22,4	20,2
Урожайність, ц/га:	у Миколаївській області							
- зернові	35,6	27,9	24,7	34,2	33,0	51,4	58,7	45,6
- кукурудза	41,7	34,4	43,0	64,8	54,1	61,9	74,1	60,2
- соняшник	18,0	9,0	10,0	16,6	13,5	27,8	25,6	26,5

Рис. 2.2 - Динаміка площі ріллі, тис. га [41]

Такі тенденції відповідають розвитку міжнародних тенденцій щодо збільшення попиту на землі сільськогосподарського призначення через поширення ерозії, усупереч стратегічним цілям охорони навколишнього середовища [52]. Іноземними вченими доведено ефективність політики розвитку агровиробничої діяльності щодо мінімізації ефекту втрати площ від ерозії та субсидування початкових інвестиційних витрат, що покращує стимули для фермерів до збереження ґрунту. Кращим політичним варіантом у короткостроковій перспективі є підтримка недорогих технологій, які забезпечують короткострокові вигоди малим фермам [53].

Загалом загальна тенденція до зростання продуктивності свідчить про збільшення інтенсифікації виробництва продукції рослинництва, що само по собі не є негативним фактом, але висновок не може бути однозначним з огляду на динаміку структури витрат на виробництво продукції. продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах України, а саме – стабільно перше місце в загальному обсязі всіх матеріальних витрат, що формують собівартість продукції, посідають витрати на мінеральні добрива, які за 2018 – 2022 рр. зросли з 16,6 до 20,5 %, у 2017 р. становили 12,3%, зберігаючи першість.

Частка витрат на корми демонструє стабільне зниження з 21% у 2018 р. до 10% у 2020 р. Подібні тенденції спостерігаються і в структурі витрат на оплату праці сільськогосподарських підприємств, яка у 2018 р. становила 9,3%, а у 2020 р. - зменшено до 5% та з амортизаційними відрахуваннями, які до 2017 року зменшилися, дод. обсяг 4,6% проти 5,4% у 2019 році. Також спостерігається зменшення частки відрахувань на соціальні заходи з 3,5% у 2018 році до 1,3% у 2021 році, а у 2020 році вони були на рівні 1,1%, що не сприяє еколого-економічному відновленню [51].

Дана інформація свідчить про підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь за рахунок неврахування

екологічної та соціальної складових суспільного розвитку, що опосередковано підтверджується повідомленням Міністерства аграрної політики та продовольства України, в якому заступник МінАПК зазначає: «... за підсумками січня-червня 2020 року український аграрний експорт склав 8,6 млрд доларів США. Загальний зовнішньоторговельний обіг продукції агропромислового комплексу досяг 11,3 млрд доларів, що на 3,5% більше порівняно з відповідним періодом минулого року, і становить 23% загального зовнішньоторговельного обороту України». Викладене підтверджує слушність твердження про те, що збільшення прибутку сільськогосподарського виробництва відбувається за рахунок виснаження ресурсного потенціалу сільського господарства. Це підтверджується результатами ґрунтових обстежень, які свідчать про вичерпаність агроресурсного потенціалу сільськогосподарських угідь та свідчать про погіршення їх якості. Так, за результатами 10-го туру агрохімічних обстежень, які проводились у 2018-2021 рр., на території України еродовано 58 % ґрунтів сільськогосподарських угідь, і ці процеси тривають [22, 53]. Проте суспільство має все активніше реагувати на екологічні виклики, що потребує пошуку стратегічних рішень щодо пом'якшення негативного впливу виробничої діяльності на довкілля, і агровиробнича діяльність не є винятком. Так, дослідженнями, проведеними в США, доведено, що збільшення обсягів товарного виробництва харчових продуктів відбувається з одночасним збільшенням ступеня антропогенного навантаження на довкілля з негативними наслідками. При цьому особливу увагу слід звернути на необхідність утримання на належному рівні соціально-економічних пілґ [54]. Значний вплив на погіршення агрохімічних властивостей ґрунтового покриву зумовлює різке скорочення обсягів фінансування виконання заходів з охорони земель. Спостерігається постійне скорочення обсягів виконання таких заходів, як вапнування, яке, наприклад, у 2018 році було проведено лише на 2,3% від загальної площі кислих ґрунтів

України із щорічно мінімально необхідних 20%, та на Миколаївщині обсяги виконання цих робіт зменшилися з 5,7 тис. га у 2018 р. до 0,9 тис. га у 2021 р. [9]. В результаті винос кальцію зрослиними продуктами і вимивання з ґрунтового профілю (процес декальцинації) призводить до втрати найціннішої частини ґрунту – гумусу [51].

Окрім того, за Державними статистичними даними, майже припинено будівництвопротиерозійних гідротехнічних споруд (у 2010 році збудовано 8,4 км, у 2019 році – 0,3 км), обробіток деградованої ріллі зменшився з 1 тис. га у 2010 році до 0,2 тис. га у 2019 р., проведення рекультивації – з 0,6 тис. га у 2010 р. до 0,1 тис. га у 2019 р., а фінансування на виконання заходів з охорони земель за 1991-2018 рр. зменшилось у 25 разів [9]. В результаті близько 50% сільськогосподарських угідь зазнали процесів деградації.

Перші ознаки дисбалансу проявляються у вигляді зниження вмісту органічної речовини в ґрунті, підвищення його кислотності, дегуміфікації, посилення ерозійних процесів, засолення ґрунту, що в кінцевому підсумку призводить до втрати родючості ґрунту.

Система організації землекористувань для агропромислового виробництва потребує реформування як для України в цілому, так і для Миколаївської області зокрема, з метою забезпечення екологічної ефективності за умови збереження економічних показників господарювання. Потребує вдосконалення інституційна складова організаційно-економічної структури агровиробничих процесів у напрямку посилення відповідальності товаровиробників за рівень агроекологічної безпеки територій, насамперед тих, діяльність яких спрямована на виробництво товарної продукції рослинництва. Задачею змін має стати формування фінансово- економічної залежності розміру прибутку агропідприємців не лише від кількості врожаю, а й від якісного стану продукції і ґрунтового покриву, який набувають сільськогосподарські угіддя в результаті здійснення агровиробничої

діяльності [38]. Інституційне регулювання процесів системи сільськогосподарських землекористувань на шляху вирішення проблем забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки має високий потенціал для формування правового та організаційно-економічного середовища відповідно до ринкових принципів. Серед невідкладних завдань цих змін, на думку інших дослідників [7, с. 401], можна визначити:

- ✓ розвиток природоохоронного законодавства в напрямку посилення екологічних обмежень і вимог із чітким регламентуванням процесів природокористування і насамперед землекористування сільськогосподарського призначення з урахуванням умов запровадження вільного господарського обігу земельних ділянок;
- ✓ орієнтація виробничих процесів на досягнення міжнародних стандартів агротехнологій, посилення ландшафтного підходу в організації процесів землекористування та забезпечення заданих якісних параметрів сільськогосподарської продукції, що створює необхідні передумови для залучення до виробництва вітчизняної продукції на міжнародних ринках;
- ✓ формування системи фінансово-економічних стимулів і важелів у трансформації податкової, кредитної та цінової політики ресурсозбереження, використання екологічно безпечного обладнання, застосування новітніх технологій і матеріалів;
- ✓ забезпечення впровадження системи екологічного менеджменту та аудиту з оцінкою рівня ефективності виробництва та реалізації продукції на всіх ієрархічних рівнях управління з урахуванням регіонального виміру.

Вирішення цього завдання потребує вдосконалення законодавчої бази.

В Україні був розроблений лише проект Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, в якому не

йшлося про необхідність відновлення та збереження ресурсного потенціалу сільського господарства, а лише один з підрозділи декларували наміри здійснити заходи щодо боротьби з деградацією сільськогосподарських угідь, опустелюванням, водною та вітровою ерозією [18, 19]. Орієнтовний обсяг фінансування цієї програми заявлено на рівні понад 81 млрд грн як джерела, з яких приблизно 97% пропонується вважати державним бюджетом, 2% – місцевими бюджетами; решта фінансування - за рахунок інших надходжень. Важливим джерелом надходжень до місцевих бюджетів є плата за землю (у структурі надходжень займає 13%), яка належить до податку на майно та є складовою місцевих податків. За звітний період 2020 року до місцевих бюджетів надійшло 18,2 млрд грн плати за землю, що на 2,7% більше надходжень за відповідний період минулого року. У бюджетах територіальних груп області приріст склав 11,2 % (204,7 млн. грн.) [9]. Але простої декларації про необхідність зазначених видів діяльності обмаль. Необхідно прийняти Державну програму використання та охорони земельних ресурсів сільськогосподарського призначення з її розширенням на регіональному рівні у вигляді регіональних підпрограм, які повинні містити комплекс науково обґрунтованих заходів з урахуванням місцевих ґрунтово-кліматичних особливостей, умови, еколого-економічні особливості сільськогосподарського виробництва і, як наслідок, забезпечення соціально-економічного розвитку [21]. Системним продовженням програмних заходів має стати розроблення комплексу науково обґрунтованих заходів з охорони земель, які плануються до реалізації, із встановленням орієнтовних строків їх реалізації, обсягів вартості робіт з їх виконання та визначенням диверсифікація джерел фінансування, в якій поступово посилюється роль місцевих бюджетів, особливо в повоєнний період [21].

2.2. Економічна ефективність використання земель сільськогосподарського призначення

Сучасні організаційно-економічні тенденції з недостатнім рівнем активності інституційного підґрунтя контролю, моніторингу та аудиту екологічних наслідків для агроресурсного потенціалу і якісного стану агроландшафтів призводять до незбалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Ці умови є однією з ключових причин поширення та інтенсифікації процесів ерозії та деградації земель. Ситуація проясняється при порівнянні характеристик статистичної звітності щодо обсягів товарної продукції рослинництва з динамікою її економічної ефективності [2].

У процесі дослідження ми зробили спробу оцінити економічну ефективність господарювання у виробництві товарної продукції рослинництва Миколаївської області та порівняти її з загальнодержавним рівнем та порівняти отримані результати з показниками екологічної ефективності господарювання [5], (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 - Показники землекористування у товарному виробництві рослинництва в Україні та Миколаївській області

Показник	Рік								
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2014/ 2021, %
Продуктивність праці у сільськогосподарських підприємствах (на 1 зайнятого у сільськогосподарському виробництві, у постійних цінах 2014 р., тис. грн)									
Україна	132,7	165,2	159,7	201,2	227,7	223,3	275,3	271,5	204,6
Миколаївська обл.	143,3	80,3	193,2	204,5	236,0	226,9	250,2	251,0	175,1
Продукція рослинництва у господарствах усіх категорій з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь тис. грн									
Україна	334,7	437,5	402,1	483,6	500,6	474,2	520,1	Н/д	155,4
Миколаївська обл.	433,2	549	595,6	601,6	658,8	562,3	667,7	Н/д	154,1
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га									

Україна	26952,0	27670,0	27801,0	28329,0	27239,0	26901,8	27026,0	27585,0	102,3
Миколаївська обл.	1111,2	1134,6	1153,5	1160,0	1155,4	1153,0	1164,0	1184,0	106,6
Наявність тракторів у сільськогосподарських підприємствах (на кінець року), тис. шт.									
Україна	151,3	147,1	150,7	146,0	130,8	127,9	132,7	129,3	85,5
Миколаївська обл.	8,6	8,0	8,3	8,4	7,9	8,0	8,3	8,0	93,0
Забезпеченість енергетичними потужностями сільськогосподарських підприємств, кВт / 100 га посівної площі									
Україна	193	187	213	218	208	166	175	165	85,5
Миколаївська обл.	273	268	255	261	231	246	260	236	86,4

Аналізуючи наведену статистичну інформацію простежується чітка тенденція до підвищення економічних показників використання земель у товарному виробництві продукції рослинництва.

Загальна кількість сільськогосподарських підприємств, які отримали чистий прибуток, стабільно зростає з 68,7% у 2014 році до 86,8% у 2021 році.

Показники виробництва валової продукції в ціновому вимірі 2014 року зросли в усіх категоріях господарств на 100 га с.-г. землі, зокрема в рослинництві України на 55,3 і 53,1% у Миколаївській області, водночас виробництво на одну особу відповідно на 38 і 25%. Зрозумілим є збільшення частки сільськогосподарського виробництва в динаміці показника валової доданої вартості – з 8,4% у 2010 році до 12,1% у 2017 році [51].

Ситуація ускладнюється постійним скороченням обсягів витрат на впровадження системи заходів з охорони земель в Україні (рис. 2.3), а до останнього часу форма подання статистичної звітності була змінена і зазначені дані обліковувалися як складові з іншими статтями витрат, що ускладнює їх оцінку [50].

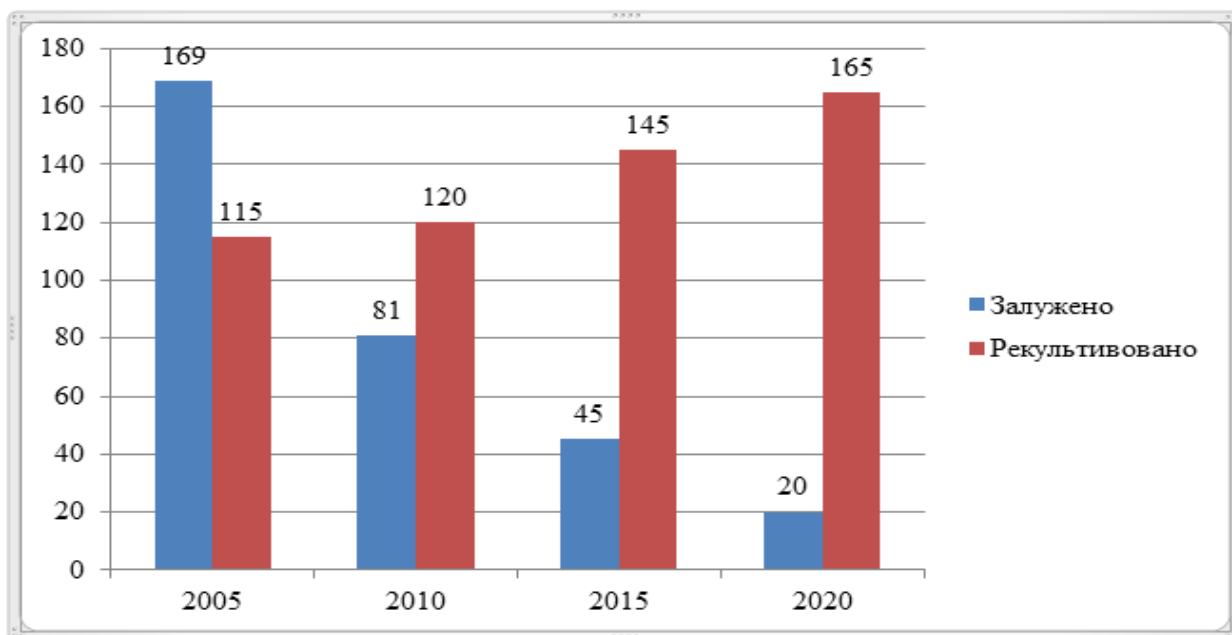

Рис. 2.3 - Динаміка обсягів виробництва продукції рослинництва та впровадження заходів з охорони земель в Україні [51]

Результатом впливу окреслених вище факторів є динаміка вмісту гумусу в ґрунтовому покриві сільськогосподарських угідь. За результатами десятого туру агрохімічних обстежень, які проводились протягом 2010 – 2015 років, офіційні значення вмісту гумусу виявилися дещо вищими для всіх природних зон та по Україні в цілому. Зокрема, у Миколаївській області середньозважений показник становив 2,98 % проти результатів ІХ туру опитування (2005 – 2009 рр.), коли цей показник становив 2,9 % [24].

Для України ці параметри становили 3,3 і 3,2% відповідно [22]. Порівняння результатів викликає певні труднощі через зменшення загальної обстеженої території.

Крім того, наведена інформація про динаміку вмісту гумусу викликає сумнів з огляду на дані про площі еродованих земель. Відтак, за даними дев'ятого раунду обстеження, у Миколаївській області ерозійно уражено 9,4 % ріллі, а в цілому по Україні цей показник становив близько 28 % [6]. Наведені характеристики існуючого організаційно-економічного підходу до

землекористування при товарному вирощуванні рослинництва є одним із пояснень погіршення стану екологічної безпеки, що виражається у зниженні значень коефіцієнтів екологічної стійкості території. Відповідно до Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища України [23, с. 105; 24, с. 121], коефіцієнт екологічної стабільності для території України у 2021 році становив 0,42, а для Миколаївської області – 0,46, тоді як станом на 01.01.2018 рік ці показники становили 0,41 та 0,44 відповідно.

Відповідно даної інформації очевидним є висновок, що збільшення прибутку та збільшення обсягів виробництва товарної продукції рослинництва супроводжується збільшенням антропогенного навантаження на агроєкосистему. Такий підхід до організації землекористування обмежений рівнем сільськогосподарського ресурсного потенціалу, темпи виснаження якого постійно зростають, що підтверджується поширенням процесів ерозії та деградації, обсягом втрати природної родючості ґрунтів на с.-г. землі, та змушує землекористувачів залучати до використання еколого-стабілізуючі землі. Це зумовлено необхідністю здійснення організаційно-економічних змін на основі посилення інституційної основи землекористування у напрямку активізації моніторингово-контрольних функцій та посилення відповідальності землекористувачів за якість ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь. Це потребує залучення системи економічних, нормативно-правових і законодавчих важелів у процес виробництва товарної продукції рослинництва для забезпечення стійкої рівноваги між економічними інтересами товаровиробників та екологічними запитами суспільства.

Встановлення аспектів активізації інституційного підґрунтя, вибір системи інструментів і заходів для реалізації зазначеного завдання потребує об'єктивної оцінки рівня ефективності функціонування інституційної складової системи сільськогосподарського землекористування. Безперечним є

той факт, що все більшого поширення набувають організаційно-економічні форми землекористування, засновані на залученні договору оренди. За відсутності вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення найпоширенішим інструментом є передача власниками (пересічними громадянами України) майнових прав на земельні ділянки для їх використання для вирощування товарного рослинництва. За наявних організаційно-економічних умов селянин не має можливості самостійно обробляти свої наділи, які були надані після припинення колективних форм землекористування в радянські часи через відсутність фінансової та матеріальної підтримки для придбання сільськогосподарської техніки, агрохімії, продукції, посадкового та добривального матеріалу і досвіду. Тому відбувається процес відчуження безпосереднього власника від землі, що не сприяє забезпеченню бережливого ставлення до використання цього ресурсу, який є національним багатством [45].

Натомість землекористувачі в переважній більшості випадків – агрохолдинги базують свою діяльність на використанні інструменту оренди земельних ділянок з метою збільшення своїх фінансових активів, що підтверджується статистичними спостереженнями (табл. 2.3). За даними Державної служби статистики України, наразі відбуваються процеси монополізації земель сільськогосподарського призначення в управлінні найбільших сільськогосподарських підприємств.

Практично вдвічі зменшилась кількість дрібних сільгоспвиробників, які обробляють менше 10 тис. га; дещо повільніше, але стабільно скорочується група середніх і навіть великих підприємств (табл. 2.3). Натомість розширюється кількість і, відповідно, площа земельного банку підприємств, які господарюють понад 10 тис. га. Динаміка наведеної інформації відповідає загальній тенденції з інформацією з інших, незалежних джерел, наприклад, з

даними, опублікованими на сайті «Топ-100 латифундистів України» [49].

Вирощування товарної продукції рослинництва здійснюється з порушенням вимог щодо забезпечення збалансованого використання основного засобу виробництва – природного ресурсу, яким є землі сільськогосподарського призначення. Це підтверджується порівнянням значень обсягів витрат на забезпечення функціонування інституційної складової в діяльності сільськогосподарських підприємств з даними про:

- ✓ обсяги виробництва валової товарної сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах на 100 га сільськогосподарських угідь за регіонами (тис. грн.);
- ✓ рівні рентабельності (збитковості) сільськогосподарських підприємств (%);
- ✓ витрати на корми, які характеризують динаміку рівня розвитку тваринництва, а отже, опосередковано можна оцінити динаміку внесення органічної складової удобрювального матеріалу (млн. грн.);
- ✓ показники вмісту гумусу в ґрунтовому покриві сільськогосподарських угідь, задіяних у процесі товарного виробництва, за результатами останніх двох турів агрохімічного обстеження з екстраполяцією літературних даних за минулі роки (%) [45].

Враховуючи значення ціни реалізації врожаю сільськогосподарськими підприємствами та рівень рентабельності виробництва сільськогосподарських культур у регіональному розрізі, можна легко оцінити упущену економічну вигоду за цими ознаками. Результати розрахунків наведені в табл. 2.3.

Зазначені в таблиці 2.3 дані про вартість незбалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Суб'єкти господарювання (землекористувачі) могли додатково отримати у 2020 році майже 2 мільйони грн прибутку за умови своєчасного впровадження науково обґрунтованої системи заходів з охорони земель, які спрямовані не лише на відновлення та

збереження ґрунтів сільськогосподарського призначення, потенціал, а й на збалансований розвиток сільськогосподарського ландшафту в цілому [45].

Таблиця 2.3. - Втрачена економічна вигода від зниження родючості у 2021 р.

Культура	Ефективна родючість, ц/га	Втрачені обсяги врожаю, тис. т	Рівень рентабельності %	Втрачений прибуток, млн гривень
Пшениця озима	38	1359,4	25	1362,9
Жито озиме	35	84,9	25	240,8
Ячмінь	33	1305,1	25	3687,5
Кукурудза	43	1963,7	25	5672,2
Буряки цукрові	400	216,1	12,4	24,9
Соняшник	20	2928,6	41,2	11493,3
Усього		7857,7		22481,6

У 2021 році на фінансування системи інституційної основи управління сільськогосподарськими підприємствами було спрямовано 8,6 % від загального обсягу витрат на сільськогосподарське виробництво в Україні, тому із зазначеної суми упущеної вигоди інституціональні складова становить близько 2 мільйони гривень. Проведений аналіз підтверджує необхідність зміцнення інституційної основи забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Така необхідність запровадження заходів збалансованого землекористування, а також посилення діяльності з моніторингу, контролю і аудиту якості ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь та агроєкосистем в цілому [41].

Система заходів щодо забезпечення збалансованого використання земель виходить із системи факторів агроєкологічної безпеки, яка визначає структурування заходів щодо відновлення та збереження агроєкологічного потенціалу, а саме всю сукупність зазначених заходів можна згрупувати за видами: територіально-просторовий, технологічний, організаційно-

економічний, еколого-економічний та соціальний.

До групи територіально-просторових заходів необхідно віднести:

- ✓ покращення структури земель з кінцевою метою забезпечення оптимальної площі території регіону під еколого стабілізуючими землями шляхом лісовідновлення, заліснення, лісовідновлення, відновлення водно-болотних екосистем, лісових насаджень на вододілах, а також захисних насаджень об'єкти гідросфери;
- ✓ виведення з сільськогосподарського обробітку деградованих, еродованих земель і, насамперед, ділянок схилів крутизною 7°;
- ✓ удосконалення структури посівів сільськогосподарських угідь, спрямоване на досягнення мінімальних рівнів антропогенного навантаження на агроєкосистему;
- ✓ оптимізація структури землеволодінь з метою мінімізації дрібноконтурності полів та системи польових доріг [49].

Група технологічних заходів орієнтована на виконання комплексу завдань, комплекс яких варіюється по агрокліматичних зонах і повинен враховувати ряд місцевих особливостей:

- ✓ узгодження схеми внесення добрив;
- ✓ узгодження схеми механічного обробітку землі, яка передбачає певну послідовність оранки різної глибини через певні проміжки часу із застосуванням меліорантів;
- ✓ застосування сівозміни;
- ✓ застосування передового досвіду технологій землекористування з урахуванням світового досвіду [48].

Система організаційно-економічних заходів цілеспрямована на впровадження оновлених умов господарювання, за яких забезпечується досягнення позитивних рівнів економічної ефективності за умов збереження ресурсного потенціалу сільського господарства, що потребує вдосконалення

нормативно-законодавчої нормативно-правової бази через прийняття ряду документів, спрямованих на:

- ✓ відтворення та збереження родючості ґрунтів;
- ✓ завершення формування та впровадження системи інвентаризації та моніторингу родючості земель сільськогосподарського призначення;
- ✓ законодавче закріплення вимог через систему стандартів: якісних характеристик основних типів ґрунтів, територіально-просторових технологічних параметрів землекористування, системи удобрення тощо;
- ✓ системи контролю з одночасним формуванням, розвитком і запровадженням системи економічних стимулів і важелів дотримання заданих нормативних вимог [47].

Еколого-економічна група заходів пов'язана з пом'якшенням антропогенного впливу на процеси зміни клімату та вирішення питань адаптації сільськогосподарського виробництва до його наслідків, відтворення та збереження біорізномаяття, розширення природоохоронних територій тощо.

Соціально-економічна група в цьому контексті більше орієнтована на розробку імперативів та індикаторів забезпечення збалансованого використання сільськогосподарських угідь, які сигналізують про покращення демографічної ситуації, запобігання відтоку населення, насамперед працездатного віку із села, підвищення рівня професійної підготовки кадрів тощо. Це потребує підтримки прийнятного рівня економічної ефективності рослинництва та підвищення показників урожайності за рахунок екологізації системи землекористування з розширенням відтворенням тваринницької галузі, площ еколого-стабілізуючих земель, запровадження науково обґрунтованої системи заходів щодо відтворення та зберегти сільськогосподарський ресурсний потенціал [45].

Здійснення таких заходів можливе за умови нормативно-законодавчих та інституціональних змін щодо завершення розробки системи інвентаризації та моніторингу та розвитку системи паспортизації земель з подальшим наданням дозволів на промислове виробництво окремих видів сільськогосподарських культур. З іншого боку, потребує вдосконалення та зміцнення комплекс економічних важелів стимулюючого спрямування через кредитування та оподаткування підтримки товаровиробників. Таким чином відкривається шлях до формування системи організаційно-економічної відповідальності землекористувачів при товарному вирощуванні сільськогосподарських культур за якість ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь. Врахування окресленого способу збереження агроресурсного потенціалу при розробці державних програм охорони родючості ґрунтів може забезпечити позитивні еколого-економічні результати [46].

2.3. Проблеми інституціонального забезпечення використання земель сільськогосподарського призначення в системі функціонування землекористувань.

Рівень ефективності інституційного забезпечення будь-якої сфери соціально-економічного виробництва, приміром сільськогосподарського виробництва, в кінцевому підсумку визначає не тільки економічну ефективність діяльності, та має бути орієнтованим на забезпечення умов збалансованого еколого-економічного розвитку і відповідати сучасним вимогам суспільства. У контексті забезпечення збалансованості сільськогосподарського виробництва, і зокрема землекористування для товарного рослинництва, існує дисбаланс у напрямках функціонування між різними інституціями, роздробленість та відсутність цілісності у функціонуванні владних структур.

Зазначена проблема визначає недосконалість та неповноту інших важливих аспектів, таких як злагоджене функціонування земельного кадастру та відновлення його інформаційної повноти на основі постійного моніторингу; оновлення інформаційних засад щодо здійснення об'єктивної нормативно-грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що привертає увагу дослідників до пошуку шляхів їх вирішення.

Для прикладу, у магістерській роботі зроблено спробу окреслити комплекс проблем:

- ✓ відсутність надійного нормативно-правового забезпечення, механізмів вільного обігу земельних ділянок та вирішення проблеми іпотечного кредитування;
- ✓ проблеми формування сільськогосподарських підприємств та розподіл земель державної та комунальної власності;
- ✓ нехтування соціально-економічної цінності земель, низька орендна плата за землі сільськогосподарського призначення;
- ✓ відсутність механізму комплексного визначення та надходження всіх земельних плат;
- ✓ відсутність та недостатність інформації та досліджень щодо якісного стану ґрунтів,
- ✓ неповнота та недостовірність даних земельного кадастру;
- ✓ недосконалий контроль за створенням та веденням інформаційних баз про стан ґрунтів сільськогосподарських угідь;
- ✓ відсутність надійного контролю за землевласниками та землекористувачами;
- ✓ проблеми у здійсненні заходів з охорони земель, картографуванні земель, ґрунтових дослідженнях, моніторингу, визначенні зон техногенного забруднення земель;
- ✓ відсутність фінансового забезпечення та недостатня кількість

кваліфікованої робочої сили у сфері екологічно чистого сільськогосподарського виробництва тощо [48].

Відповідно наведеному переліку проблемних аспектів простежується їх ключова причина – відсутність прийнятих на державному рівні законодавчих норм щодо регулювання процесів функціонування галузі, на основі яких розробляються програми розвитку сільського господарства та використання сільськогосподарських угідь мають освоюватися, зокрема як на національному, так і на регіональному рівнях. Даний аспект законодавчого поля покликаний забезпечити збалансованість підходів у поєднанні екологічної, економічної та соціальної складових розвитку [25]. Міністерство аграрної політики та продовольства України запропонувало лише проект «Стратегії розвитку аграрного сектору економіки України», пункт 5 розділу другого якого лише декларував необхідність «стимулювання раціонального та ефективного використання земель та підвищення рівня екологізації сільськогосподарського землекористування». Також зазначеним документом у розділі «Раціональне використання природних ресурсів, задіяних у господарському процесі в аграрному секторі» декларується перелік завдань [25]:

- ✓ запровадження системи моніторингу та контролю якості всіх земель сільськогосподарського призначення шляхом проведення обов'язкової агрохімічної паспортизації;
- ✓ створення умов для збереження, відтворення та підвищення родючості ґрунтів;
- ✓ регулювання розміщення екологічно деструктивних культур у сівозмінах відповідно до науково обґрунтованих норм; відновлення зрошувальних і меліоративних систем;
- ✓ стимулювання землекористувачів до раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення [25].

З наведеної цитати, перевага в організаційно-економічних інструментах використання земель сільськогосподарського призначення надається лише механізмам оренди, не згадуючи про інструмент вільного господарського обігу земельних ділянок, що значно ускладнює, а також унеможлиблює його забезпечити використання ряду фінансово-економічних інструментів, зокрема використання інструменту іпотеки, прозоре вільне функціонування на засадах вільної конкуренції банківського кредитування сільськогосподарських товаровиробників тощо. Це гальмує процеси підвищення рівня капіталізації земель сільськогосподарського призначення, звужує можливості сільгоспвиробників щодо отримання обігових коштів, що в кінцевому підсумку не стимулює діяльність охорони землі та перешкоджає забезпеченню прийняттого рівня агроекологічної безпеки [41]

Систематизація проблемних аспектів сприятиме прискоренню пошуку шляхів їх вирішення, що полегшить завдання відновлення та збереження ресурсного потенціалу сільського господарства та забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки. Ключову роль у цих процесах відіграє необхідність посилення інституційної складової, яка забезпечує виконання окреслених завдань у напрямках реалізації збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення [42]:

- ✓ розвиток правової бази забезпечення збалансованості землекористування;
- ✓ інтенсифікація нормативного регулювання процесів та ефективності землекористування;
- ✓ впровадження моніторингової діяльності з питань правової власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, стандартизації процесів їх використання та оцінки якісних характеристик ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь, зайнятих у вирощуванні товарного рослинництва;

- ✓ формування та здійснення сертифікаційної діяльності з надання дозволів на товарне виробництво окремих груп сільськогосподарських культур;
- ✓ посилення фінансово-економічної відповідальності землекористувачів за відтворення та збереження родючості земель, що перебувають у їх сільськогосподарському користуванні для вирощування товарного рослинництва;
- ✓ запровадження вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення [42].

У багатьох дослідженнях підкреслюється важливість інституційного розвитку для забезпечення збалансованого землекористування на ринкових засадах. Наприклад, Шпикуляк О. Г. наголошує на необхідності розвитку інституцій для активізації взаємовпливів і взаємовідносин через механізми державних і ринкових впливів, що сприятиме активізації фінансових і матеріальних потоків і активів за умови стабільних і прозорих зв'язків між учасників, які формуються структурою економіки, забезпечуються [51, 52], що забезпечує існування ринкових відносин, зокрема в контексті сільськогосподарського землекористування.

Такі погляди та підходи поділяє Зубар І. В. [14], який визначає ринок землі як систему інститутів, яка у сфері економіко-правових відносин забезпечує залучення землі як складової аграрного капіталу в господарський обіг та забезпечує суб'єктам ринку здійснення цивільно-правових угод щодо переходу права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення з урахуванням попиту та пропозиції в рамках чинного законодавства та відповідно до вимог сталого землекористування. Автор виражає слушну думку щодо аналізу причин відсутності вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення в Україні, а в більшості випадків, відсутності необхідної інституційної бази

для запровадження цього виду господарської діяльності, що є бар'єром і перешкодою на шляху реалізації євроінтеграційних прагнень України. Погоджуючись з думкою автора [14], що ключовими інституційними проблемами цього аспекту в Україні є незавершеність робіт з інвентаризації та паспортизації земель, що перешкоджає завершенню створення та наповнення державного земельного кадастру. Також, важливою проблемою є відсутність такого інституту, як державний земельний банк. З нею тісно пов'язана проблема відсутності майданчиків для здійснення операцій вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, якими мають бути земельні біржі [15].

В основі даних проблем лежить відсутність законодавчої бази для регулювання окресленої діяльності і, як наслідок, не визначена роль держави в регулюванні господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення. За наявних організаційно-економічних умов господарювання фактичний землевласник відчужений від управління процесом використання його майна, тобто власники землі не мають можливості брати участь у прийнятті рішень щодо способів використання земельних ділянок. Така ситуація склалася завдяки залученню інструментів оренди, за допомогою яких дрібні землевласники фактично виключаються з потенційного ринку землі [36, 37, 38].

Попри це, із зазначеним тісно пов'язана проблема недосконалості методики визначення розміру орендної плати, яка базується на прийнятій методиці нормативної грошової оцінки агропромислових груп ґрунтів [29]. У процесі розрахунку орендної плати враховується площа ділянок та норматив капіталізованого рентного доходу земель несільськогосподарського призначення на землях сільськогосподарського призначення. Суть зазначеної недосконалості пов'язана не стільки з підходом до розробки самого методичного апарату, скільки з методикою його реалізації. Екологічні

параметри земельних ділянок сільськогосподарського призначення враховуються в методиці через інтегральну характеристику бонітету землі.

Висновок до розділу. Останнє рейтингування земель сільськогосподарського призначення проводилося понад чверть століття тому, у цей період запроваджувався економічно орієнтований підхід до процесів землекористування з кінцевою метою збільшення прибутку, обсягів посівів, підвищення рентабельності виробничої діяльності в рослинництві – через виснаження ресурсного потенціалу сільського господарства. Це призвело до скорочення поголів'я великої рогатої худоби, внесення в ґрунтовий покрив органічних добрив, незбалансованого використання агрохімічних компонентів в агротехнологічних циклах, зменшення площі екологічно укріплюючих угідь, порушення ряду агротехнічних вимоги та норми, спрямовані на збереження родючості землі та призвели до поширення ерозійних процесів, деградації та дегуміфікації ґрунтів. Тому виникає потреба у проведенні широкомасштабного обстеження ґрунтового покриття України.

РОЗДІЛ III. УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗАСАД ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

3.1 Напрямки удосконалення засад інституційного забезпечення використання земель сільськогосподарського призначення.

В господарській структурі України провідні позиції традиційно займає аграрна сфера, а галузь рослинництва має значний вплив на економіку нашої країни. Лише у 2018 році Україна збрала рекордні врожаї зернових та експортувала агропродукції на понад 18 мільярдів доларів США; вітчизняний аграрний та продовольчий експорт зріс на 621,5 млн. доларів США відповідно з 2017 роком і склав понад 18 млрд доларів США [42, 44]. Причому така першість зберігається протягом тривалого періоду. На даному етапі розвитку аграрної сфери економік темпи розвитку зменшилися, в зв'язку з воєнними діями. Водночас все більшої уваги потребує природно-ресурсна база рослинництва у зв'язку з необхідністю покращення якості земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, відновлення та збереження ресурсного потенціалу сільського господарства. Українські чорноземи на початку XX ст. містили 18 % гумусу, що гіпотетично давало можливість отримувати врожайність пшениці до 100 ц/га. За даними ННЦ «Інститут землеробства НАНУ», вже на початку 1990-х рр. вміст гумусу в орних землях України знизився на 15-26 %, що позначилося на врожайності сільськогосподарських культур і економічному стані господарства. Ключовою причиною зниження вмісту гумусу є його підвищена мінералізація, втрати при змиві та видуванні верхнього гумусового горизонту і недостатнє його поповнення за рахунок внесення органічних речовин з добривами та рослинними рештками [7, с. 52]. Вирішення даної ситуації потрібно шляхом запровадження науково обґрунтованої системи заходів з охорони земель,

забезпечення витрат фінансових ресурсів на їх реалізацію потребує вдосконалення законодавчої бази і активізації діяльності відповідних інституцій. Визначальним фундаментом активізації діяльності з охорони земель для забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки та формування екологічно стійких агроландшафтів та землекористувань є розвиток інституційної основи під час запровадження організаційно-економічного вдосконалення (реформування) процесів функціонування системи землекористування в умовах вільного господарського обігу сільськогосподарських ділянок, структурна схема яких представлена на рис. 3.1.

Рис. 3.1 - Структурна схема діяльності з охорони земель

За аспектами інституціонального підґрунтя щодо забезпечення збалансованого землекористування у контексті запровадження вільного економічного обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Забезпечення збалансованого використання сільськогосподарських угідь як бази формування екологічно стійких агроландшафтів потребує комплексного вдосконалення інституційної основи, як зміцнення вже існуючої системи підходів до організаційно-економічного впровадження товарного рослинництва, та впровадження його центральної складової – вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Реалізація такої вимоги потребує як активізації діяльності вже існуючих інституцій, так і утворення нових (або розширення функцій створених установ та організацій) з метою забезпечення:

- ✓ моніторинг стану ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь в обробітку, а також інших обумовлених цим впливів землекористування;
- ✓ оцінка структури посівів і категорій використання земель у складі сільськогосподарських угідь (багаторічні насадження, перелоги), частка земель (лісові, водно – болотні екосистеми тощо), які створюють еколого-стабілізуючий вплив на агроландшафти та рівень агроекологічної безпеки [13];
- ✓ контрольно-ревізійна діяльність з акцентом на організаційно-економічних, право-економічних, еколого-економічних аспектах забезпечення збалансованості використання сільськогосподарських угідь і контролю фінансових потоків з бюджетів усіх рівнів для забезпечення реалізації системи заходів з охорони земель та заходи в рамках державних програм збереження сільськогосподарського ресурсного потенціалу регіонів;
- ✓ забезпечення широкого доступу до інформації про ефективність реалізації заходів різного характеру та спрямованості в контексті

відновлення та збереження агроресурсного потенціалу як умови формування екологічно стійких агроландшафтів системи землекористування;

- ✓ достатній рівень контролю з боку громадських організацій та населення сприятиме ефективному функціонуванню всієї системи.

Не перший рік привертають увагу до актуальних аспектів необхідного вдосконалення. Але завдання забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки тепер слід розглядати в ширшому ракурсі, а саме потребу досягнення збалансованого використання сільськогосподарських угідь через призму завдання формування екологічно стійких агроландшафтів в системі землекористувань. Земельні ресурси сільськогосподарського призначення є невід'ємною складовою ландшафту і, з одного боку, є результуючою ознакою ступеня збалансованості їх освоєння, що визначає стійкість (буферність) ємності агроекологічного середовища до рівня антропогенного навантаження, а з іншого боку, якість земель сільськогосподарських угідь безпосередньо впливає на загальний рівень екологічної безпеки регіону.

Наразі чітко простежується недостатній ступінь впливу інституційного підґрунтя на регулювання рівня агроекологічної безпеки. На фоні адміністративної реформи в нашій державі та враховуючи євроінтеграційні прагнення, необхідність посилення нормативно-правового забезпечення діяльності, спрямованої на використання земельних ресурсів та формування інституцій (або розширення повноважень вже існуючих) існуючі для забезпечення моніторингово-контрольно-ревізійної діяльності за якістю стану земель назріла для України.

Для успішного вирішення окресленої проблеми та враховуючи необхідність забезпечення достатнього рівня відповідності міжнародним стандартам якості продукції рослинництва, яку Україна постачає на зовнішні

ринки, необхідно активізувати роботу за такими напрямками:

- ✓ підвищення стандартів якості продукції до міжнародно встановлених;
- ✓ підвищення якості ґрунтового покриву земель сільськогосподарського призначення, на яких вироблялася ця продукція;
- ✓ впровадження вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення);
- ✓ ширше залучення фінансово-економічних інструментів, здатних забезпечити систему стимулів та обмежень, орієнтованих на виконання вищезазначених завдань у контексті розвитку організаційно-економічних умов відповідальності суб'єктів господарювання за екологічні результати своєї діяльності.

Найбільш ефективним шляхом досягнення окреслених орієнтирів є запровадження ринкових реформ землекористування з одночасним посиленням екологічних вимог до якості ресурсної бази та продукції, що виробляється [11]. Орієнтирами для таких вимог до якості можуть слугувати підходи, які застосовуються в розвинених країнах світу, зокрема в країнах ЄС. З огляду на досвід розвинутих країн, зокрема в Європейському Союзі, сільськогосподарська виробнича діяльність реалізується на засадах Спільної аграрної політики (САП), заснованої на принципах пріоритету інтересів національного виробника та шляхом запровадження фінансових взаємні вигоди, завдяки яким формується єдність внутрішнього ринку товарної продукції [54]:

- ✓ підвищення продуктивності аграрного сектора шляхом сприяння технічному прогресу;
- ✓ забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимального використання факторів виробництва;
- ✓ забезпечення прийняттого рівня життя громадян, зайнятих усільському господарстві, зокрема шляхом підвищення їх доходів;

- ✓ стабілізація ринків сільськогосподарської продукції та захист виробників і споживачів від зовнішнього товарно-економічного втручання;
- ✓ забезпечення населення держав-членів ЄС високоякісними продуктами харчування за рахунок власного виробництва сільськогосподарської продукції при утриманні рівня цін на доступному рівні. З іншого боку, через інструментарій фінансово-економічної підтримки національних агровиробників у країнах-членах ЄС забезпечується гарантований протекціонізм з боку державних інституцій проти банкрутства фермерів, а саме при падінні ринкової ціни сільськогосподарської продукції на більше 10%, така продукція закуповується державою.

Але при цьому законодавчо закріплено вимогу до фермера підтримувати встановлені показники родючості землі на землях сільськогосподарського призначення. За таких умов у країнах ЄС діє законодавчо закріплена система екологічних стандартів для сільськогосподарських підприємств [54]:

- ✓ слід звести до мінімуму використання хімікатів і мінеральних добрив;
- ✓ фінансово-економічне та нормативно-правове забезпечення розвитку сільських громад;
- ✓ перехід до технологій виробничої діяльності в рослинництві і тваринництві зі знизеним рівнем інтенсивності;
- ✓ надання земельних ділянок для громадського відпочинку;
- ✓ вивести із сільськогосподарського використання екологічно пошкоджені ділянки земель.

У національному законодавстві нашої країни врахування необхідності збереження земель сільськогосподарського призначення також знаходить своє місце. Правове регулювання різних аспектів землекористування з точки зору відновлення і збереження ресурсного потенціалу сільського господарства здійснюється відповідно до норм, врегульованих Конституцією України,

Земельним кодексом України, Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про землеустрій» тощо.

Стаття 13 Конституції України встановлює право власності народу України на земельні ресурси: «землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться на території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключні (морські) господарської зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожний громадянин має право користування природним об'єктом, що належать громадянам відповідно до закону. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів власності та господарювання, соціальне спрямування економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом» [17].

Після Конституції України основним законодавчим актом щодо регулювання питань використання земель, зокрема сільськогосподарського призначення, вважається Земельний кодекс України, в якому ст. 5 наводить принципи земельного законодавства [12]:

- ✓ поєднання особливостей використання землі як територіальної бази, природного ресурсу та основного засобу виробництва;
- ✓ забезпечення рівності прав власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави;
- ✓ невтручання держави у здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування та розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом;
- ✓ забезпечення раціонального використання та охорони земель;

- ✓ забезпечення гарантій прав на землю;
- ✓ пріоритет вимог екологічної безпеки.

Реалізація зазначених принципів знаходить своє продовження в ряді законодавчих актів. Закон України «Про охорону земель» від 18 грудня 2017 року [32] спрямований на «визначення правових, економічних і соціальних основ охорони земель з метою забезпечення їх раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, інших корисних властивостей землі, збереження екологічних функцій ґрунтового покриву та охорону навколишнього середовища». Визначає повноваження всіх органів державної влади від Верховної Ради України до сільських, селищних, міських рад у сфері охорони земель. Крім того, ст. 19 Закону регулює контрольний процес у сфері охорони земель та приділяє увагу самоврядному та громадському контролю за використанням та охороною земель. Висвітлено також систему заходів у сфері охорони земель та моніторингу їх стану.

Урядом зроблено ще один крок на шляху до забезпечення виконання завдань визначеного законодавчого поля – прийнято Закон України «Про оцінку земель» в редакції від 01.01.2019 № 2498-УІІ [33], положення якого уточнено постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016р. № 831, якою введено в практичне використання фінансово-економічний інструмент нормативної грошової оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Цей інструмент спрямований на визначення розміру земельного податку, державного митного збору за міни, успадкування та дарування земельних ділянок, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, втрат сільськогосподарського талісогосподарського виробництва, а також при розробці показників та механізми економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель. Із прийняттям цієї методики зроблено ще один крок у напрямку реалізації вимог Європейського Союзу

щодо впровадження демократичних реформ у нашому суспільстві – запровадження вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що сприятиме формування екологічно стійких агроландшафтів системи землекористувань, відновлення і збереження агроресурсного потенціалу регіонів.

Проте доцільно зазначити, що належним чином не розроблено вирішення питання формування та впровадження дієвого фінансово-економічного інструментарію дієвих економічних стимулів, важелів та обмежень у забезпеченні збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. Завданням такої системи фінансово-економічних інструментів є формування оновлених організаційно-економічних умов управління товарним виробництвом продукції рослинництва, за яких посилюється економічна відповідальність суб'єктів господарювання. Такий інструментарій має бути орієнтований на реалізацію більш складного завдання – запровадження ландшафтного підходу в оцінці результатів агровиробничих процесів та забезпечення формування екологічно стійких агроландшафтів у системі землекористувань.

3.2 Організація раціонального використання земель сільськогосподарського призначення у функціонуванні системи землекористувань.

Організація процесів сільськогосподарського землекористування, яка запроваджується в Україні при вирощуванні товарного рослинництва, не є досконалою, оскільки створює дисбаланс із посиленням лише економічної ефективності. Така ситуація призводить до погіршення якісних характеристик ґрунтового покриву, є рушійним фактором зниження рівня агроекологічної безпеки та створює потенційну загрозу продовольчій безпеці. Забезпечення збалансованих еколого-економічних показників потребує удосконалення

організаційно-економічної основи землекористування для формування фінансово-економічної відповідальності землекористувачів за якість земельних ресурсів з одночасним посиленням моніторингу, інвентаризації та впровадження компоненту паспортизації з метою відновлення та збереження сільськогосподарського ресурсного потенціалу. Це потребує законодавчого встановлення вимог і нормативів землекористування з одночасним нормуванням показників якості ґрунтового покриву на землях сільськогосподарського призначення.

Це вимагає посилення організаційно- економічних засад запровадження системи заходів з охорони земель, що забезпечують відновлення та збереження родючості сільськогосподарських угідь, що є фактором підтримки прийняттого рівня агроекологічної безпеки. Формування таких підходів відповідає євроінтеграційним прагненням України і спрямоване на досягнення орієнтирів, закладених у національному законодавчому полі, а саме Земельному кодексі України, Законі України «Про охорону земель».

Аргументом тези про незбалансованість організаційно-економічного підходу до процесів використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення є результати статистичної звітності за даними Держслужби України. Приміром, інформація щодо динаміки продуктивності сільськогосподарського виробництва в рослинницькому секторі свідчить про постійне зростання антропогенного навантаження на одиницю площі сільськогосподарських угідь, що супроводжується зменшенням капітальних вкладень та поточних витрат на їх охорону та захисту (рис. 3.2) [55].

Підтвердженням може служити динаміка частки витрат на охорону навколишнього природного середовища за рахунок державного бюджету, яка в обсязі капітальних інвестицій зменшилася з 7,8% у 2000 р. до 3,4% у 2017 р. [44]. Тобто виробники сільськогосподарської продукції у сфері рослинництва орієнтовані на підвищення рентабельності своєї діяльності через виснаження

аграрного ресурсного потенціалу регіонів. За таких виробничо-економічних результатів у комплексі з обсягами фінансування заходів охорони земель інформація про структуру вирощування сільськогосподарських культур викликає занепокоєння.

Процес виготовлення добрив на основі пташиного посліду досить дорогий, потребує спеціального обладнання, а при зберіганні основних компонентів сировини відбуваються значні втрати азоту, матеріал втрачає якість і негативно впливає на середовище [3].

Існує дисбаланс у структурі внесених добрив, що не сприяє забезпеченню збалансованого підходу у використанні сільськогосподарських угідь, а провокує негативні агрохімічні процеси – підкислення, ущільнення ґрунтів, які є факторами їх ерозії, деградації та втрати гумусу сільськогосподарськими угіддями.

У результаті, за розрахунками науковців [4, с. 59], загальні середні обсяги втрати гумусу в ґрунтах Миколаївської області перевищують значення для України (18,2 т/га на рік проти 14,2 т/га на рік). Отже, існуюча ситуація у сільськогосподарському землекористуванні потребує докорінних організаційно-економічних змін у діяльності із запровадженням системи науково обґрунтованих заходів з охорони земель.

Здійснення зазначених завдань можливе шляхом нормативно-законодавчих та Інституціональних змін у напрямку розвитку системи інвентаризації та моніторингу із запровадженням функціонування системи сертифікації земель з подальшим наданням дозволів на реалізацію товарної продукції окремих видів сільськогосподарських культур у комплексі із системою штрафів та рекомендаціями щодо комплексу заходів з охорони земель, які підлягають обов'язковому виконанню [3]. Це, у свою чергу, потребує розробки системи нормативів та показників на рівні регіонів, розробку якої започатковано в Україні з прийняттям ДСТУ "Якість ґрунтів.

Показники родючості ґрунтів". Принципову модель організаційно-економічного удосконалення системи впровадження діяльності охорони земель наведено на рис. 3.2.

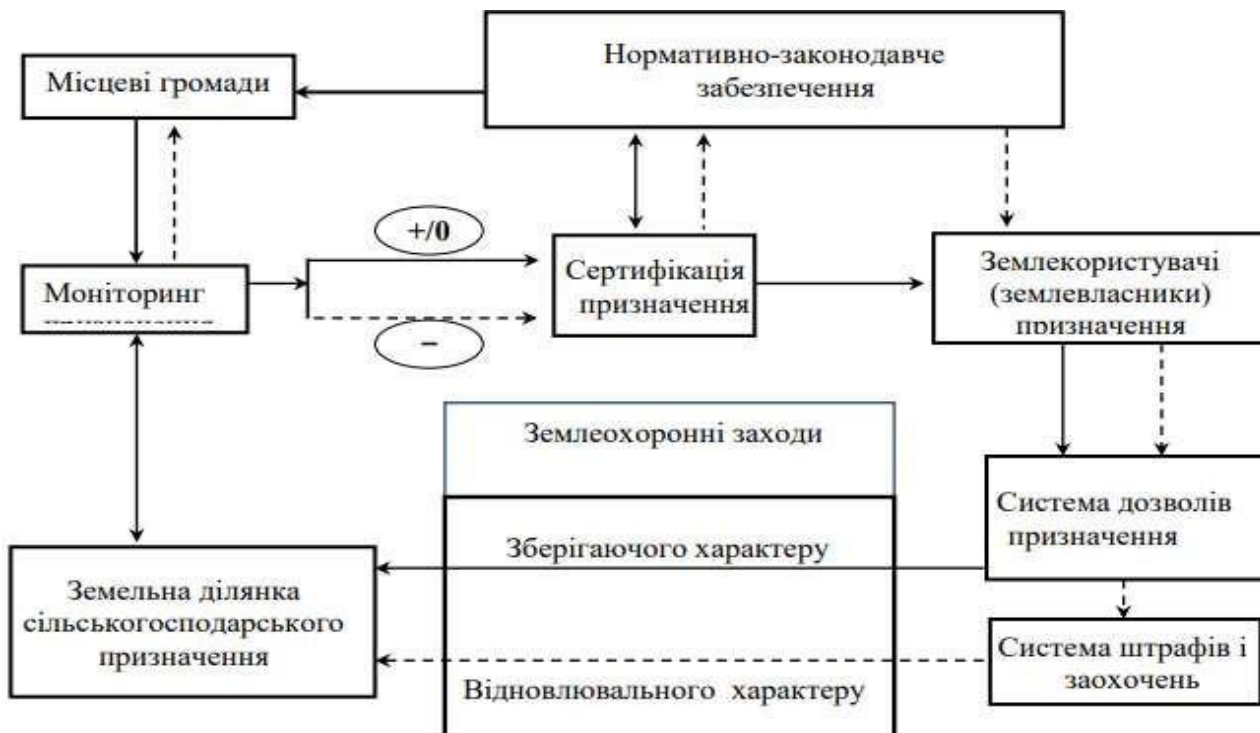

Рис. 3.2 - Модель організаційно-економічного удосконалення реалізації діяльності з охорони земель

Відповідно до описаного підходу відправною точкою функціонування запропонованої системи є результати моніторингової оцінки. У разі відповідності результатів такої оцінки вимогам до якості ґрунтового покриття орган сертифікації надає дозволи з обмеженим строком (наприклад, на п'ять років) на провадження землекористування з метою товарного виробництва продукції рослинництва. групи культур. Окремо слід підкреслити роль місцевих громад, для посилення ролі їх впливу необхідний розвиток інституційної основи. Нормативно-правове забезпечення контролюючої функції громадськості щодо використання земель

сільськогосподарського призначення в аспекті контролю якості освоєння земель сільськогосподарського призначення. Необхідно надати громадам повноваження щодо отримання інформації про динаміку стану родючості земель та вплив на характер їх використання. Перш за все, дані про результати суцільного ґрунтового обстеження якості земель агропідприємств для вирощування товарного рослинництва та розміри відрахувань товаровиробників на фінансування впровадження системи заходів з охорони земель з подальшими результатами їх використання необхідно оприлюднити.

Окрім цього, місцеві громади повинні впливати через дозвільні інструменти на те, як земля використовується протягом певного періоду часу. Подібний підхід сприятиме забезпеченню формування екологічно стійких агроландшафтів та відновленню та збереженню агроресурсного потенціалу регіонів. Описаний метод передбачає контроль безпосередніх власників земельних ділянок за якісним станом їх майна.

Для збереження належної якості ґрунтового покриву використовується система заходів з охорони земель вузького характеру, які повинні впроваджуватися суб'єктами господарювання і зазвичай. Метою заходів є збереження законодавчо встановлених запасів гумусу та підтримання прийняттого рівня родючості та сільськогосподарського ресурсного потенціалу. Серед них – дотримання сівозмін, внесення добрив та їх структури, згідно з науково обґрунтованими нормами, збереження багаторічних насаджень і насамперед лісосмуг та захисних лісових насаджень. У разі якщо результати моніторингових оцінок є нижчими за встановлені нормативно-граничні значення показників якості ґрунтів, дозвіл не надається. Землекористувач отримує перелік рекомендацій щодо проведення заходів з охорони земель. Система заходів у даному випадку спрямована на відновлення агроекологічної рівноваги.

Сферою заходів може бути, наприклад, розширення площ багаторічних насаджень, луків і пасовищ, тобто еколого-стабілізуючих земель. У разі виникнення такої потреби передбачається розробка системи рекомендацій щодо впровадження меліоративних заходів. Відповідальність за сплату штрафів за погіршення якісних характеристик ґрунтового покриву земель сільськогосподарського призначення внаслідок товарного виробництва рослинницької продукції несе землекористувач. Отримані кошти мають бути внесені на окремий рахунок та використані за цільовим призначенням для фінансування заходів з охорони земель на землях державного резерву, результати яких також підлягають контролю.

Комплекс економічних важелів стимулюючого спрямування через пільгові умови кредитування та оподаткування на підтримку товаровиробників потребує вдосконалення та посилення, на вільний господарський обіг земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Таким чином відкривається шлях до формування системи організаційно-економічної відповідальності землекористувачів при товарному вирощуванні сільськогосподарських культур за якість ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь. Зазначена система сертифікації повинна враховувати систематизовану шкалу, засновану на різних рівнях антропогенного навантаження на агроєкосистему від вирощування різних груп сільськогосподарських культур. Такий підхід має бути диференційований як щодо строків дії дозволів, так і щодо розміру штрафів.

Отже, формується система фінансово-економічних важелів забезпечення впровадження комплексу науково обґрунтованих заходів з охорони земель, завдяки яким можуть формуватися нові організаційно-економічні умови господарювання. За таких умов запроваджується фінансово-економічна відповідальність сільськогосподарських товаровиробників за якісні характеристики ґрунтового покриву, набутого в результаті виробництва

товарної продукції рослинництва.

3.3 Інституціональний розвиток екологічно стійких ландшафтів в системі землекористувань.

Зважаючи на важливість відновлення та збереження агроресурсного потенціалу для сталого еколого-економічного розвитку нашої держави на фоні євроінтеграційних прагнень України, важливими також є вимоги ЄС щодо інституційного розвитку в аспекті використання агроресурсного потенціалу і зокрема системи землекористування і його нормативно-правове забезпечення. Станом на поточний період є підстави стверджувати, що Україна в цьому аспекті не повністю виконала всі вимоги, про що свідчать результати досліджень. Відтак, у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», підготовленій під керівництвом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, викладено бачення орієнтирів досягнення Україною Цілей сталого розвитку (ЦСР), які були затвержені на саміті ООН зі сталого розвитку 2015 року.

Варто наголосити на комплексному характері та важливості запропонованого переліку цілей сталого розвитку [50] та взаємозв'язку показників ефективності їх досягнення для забезпечення реалізації євроінтеграційних прагнень України. Зазначені переліки розроблено з урахуванням вимог і підходів міжнародної спільноти та країн Європейського Союзу, зокрема, до життєдіяльності в контексті підтримки прийняттого стану навколишнього природного середовища. Відтак, економічні показники (на діаграмі позначені суцільною рамкою) пов'язані з показниками еколого-економічних характеристик процесу виробництва товарного рослинництва (на діаграмі позначено широкою пунктирною рамкою), які чинять вирішальну дію на групу показників навколишнього середовища (позначено на діаграмі дрібною пунктирною рамкою). За результатами аналізу,

наведеними на рис. 3.5 інформації напрошується висновок щодо комплексної взаємодії та взаємовпливу організаційно-економічних результатів товарного виробництва продукції рослинництва на агроекосистему та на агроландшафти окремо.

У зв'язку з цим основну роль у досягненні збалансованого стану сільськогосподарського землекористування виконує інституційне середовище через формування нормативно-правової бази, функціонування низки економічних стимулів і важелів, ефективність моніторингу та контролю, інфраструктура аудиту щодо якості ґрунтового покриву на землях сільськогосподарського виробництва, що є невід'ємною частиною агроландшафтів. У документі [50] порізно підкреслюється дестабілізуючий вплив сільськогосподарського виробництва на стан навколишнього середовища. При наявних організаційно-економічних умов товарного виробництва продукції рослинництва підходи до природокористування створюють деструктивний вплив на агроландшафти через значне перевищення порогів стійкості середовища, що відповідає рівню створюваного антропогенного навантаження діяльністю людини. Це підтверджується, насамперед, масштабами змін природних ландшафтів, наприклад, степові природні екосистеми збереглися лише на 3-3,5% території країни. Безперечно, надмірне поширення територій сільськогосподарського використання призводить не тільки до втрати біорізноманіття та постійного розширення списку видів флори і фауни, занесених до Червоної книги України, але й несе загрозу більш складного характеру – втрата екологічної стійкості. Зазначена небезпека реалізується внаслідок зміни ґрунтоутворюючих чинників.

Відповідно до вищезазначених вимог [50] Україна не виконує окреслених цілей і вже за останній звітний період можна говорити про те, що можливості їх досягнення в заплановані терміни порушені – за даними статистичної звітності, площа ріллі зроста протягом 2020 – 2022 років на 92,5 тис. га, а

існуючі тенденції призвели до збільшення цього параметра за період 2020 – 2022 років ще на 3,1 тис. га. Натомість динаміка пасовищ та сіножатей демонструє постійне скорочення, зокрема, за період з 2015 по 2021 роки площа цих угідь зменшилася на 40 % тис. га, а за останні два роки – на 20 % тис. га, що негативно впливає на якість агроландшафтів та стан сільськогосподарських ґрунтів, зокрема 43% орних земель зазнають втрат гумусу та поживних речовин. Тому «досягнення нейтрального рівня деградації земель стає основою земельної політики, яку просуває Конвенція по боротьбі з опустелюванням» [30]. В Україні відкрито діяльність щодо реалізації положень, задекларованих у Конвенції про боротьбу з опустелюванням, зокрема до останнього часу відбувався розвиток інституційної бази шляхом прийняття Урядом низки документів, зокрема:

- ✓ розпорядження КМУ від 22 жовтня 2014 р. № 1024-р «Про затвердження Концепції протидії деградації земель та опустелювання» [39];
- ✓ розпорядження КМУ від 30 березня 2016 р. № 271-р «Про затвердження Національного плану дій щодо протидії деградації земель та опустелювання» [30];
- ✓ розпорядження КМУ від 18 січня 2017 № 20 «Про утворення Координаційної ради з питань протидії деградації земель та опустелювання» [40].

Окремо слід звернути увагу на те, що Україна ратифікувала міжнародний документ, спрямований на збереження ґрунтового покриву, а саме 4 липня 2002 р. Верховна Рада України прийняла Закон України № 61-IV «Про приєднання України до Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, які страждають від сильної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці» [53].

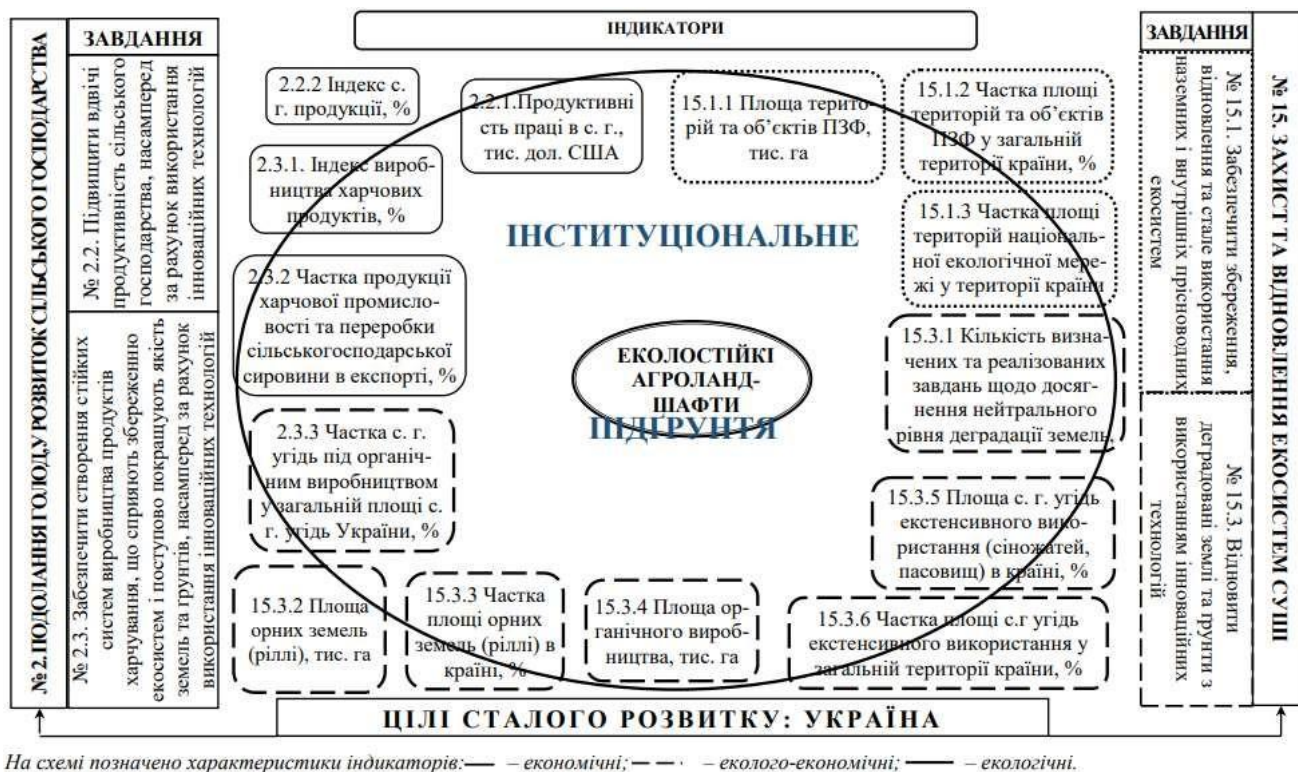

Рис. 3.3. Схема комплексного зв'язку інституціонального забезпечення формування екологостійких агроландшафтів і цілей сталого розвитку системи землекористування

Україна приєдналася до Програми підтримки встановлення добровільних національних цільових показників для досягнення нейтрального рівня деградації земель, яка започаткована під егідою Конвенції. Досягнення цілей сталого розвитку, окреслених міжнародним співтовариством для України, має виходити з ландшафтного підходу в організації сільськогосподарського виробництва, орієнтованого на реалізацію принципів, покладених в основу Спільної аграрної політики для країн Європейського Союзу. Приміром, САП фокусується на забезпеченні економічно прийнятних результатів сільськогосподарської виробничої діяльності не тільки за умов відтворення та збереження сільськогосподарського ресурсного потенціалу та родючості земель, а й збереження агроландшафтів в екологічно стійкому стані. Враховуючи завдання, окреслені в документі «Цілі сталого розвитку:

Україна», виникає потреба у вдосконаленні інституційного розвитку, спрямованого на формування екологічно стійких ландшафтів, серед яких ключовими є:

- ✓ оновлення комплексного ґрунтового обстеження ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь;
- ✓ закінчення обліку та забезпечення систематичного моніторингу земель;
- ✓ оновлення відповідно до реалій сьогодення та прийняття Закону «Про охорону ґрунтів та охорону їх родючості», проект якого було запропоновано на порталі Міністерства аграрної політики та продовольства України у [30];
- ✓ на реалізацію положень цього Закону розробити та реалізувати державну програму реалізації заходів щодо відновлення та збереження сільськогосподарського ресурсного потенціалу, родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення, яка була б спрямована на формування екологічно стійких агроландшафтів у системі землекористування;
- ✓ продовженням такої загальнодержавної програми мають стати аналогічні програмні документи на рівні регіонів, що дасть змогу врахувати регіональні ґрунтово-кліматичні та організаційно-економічні регіональні особливості;
- ✓ впровадження таких Інституціональних кроків має здійснюватися через формування та реалізацію планів реалізації системи практичних науково обґрунтованих заходів з відновлення та збереження агроресурсного потенціалу, які повинні бути зорієнтовані на формування екологічно стійких агроландшафтів.

Здійснення таких заходів потребує фінансових та економічних ресурсів.

Вирішальним економічним рушієм забезпечення збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення є запровадження

вільного господарського обігу земельних ділянок. В умовах ринку землі автоматично зростає зацікавленість землевласників у покращенні якості земельних ділянок – більш родюча земля буде коштувати дорожче та з'явиться можливість отримати оборотні фінансові ресурси за рахунок залучення фінансово-економічного інструменту іпотеки. Обмеження фінансово-економічного інструментарію управління земельними ресурсами, здебільшого тільки орендою, веде до надмірної концентрації земельних ділянок серед землекористувачів. Правовий та економічний механізм призводить до відчуження власника землі від його власності, передачі прав управління ділянками агропідприємцям, які не зацікавлені в бережливому ставленні до землі, збереженні родючості та у формуванні екологічно стійких агроландшафтів, зокрема тому, що для них земля є лише ресурсом, предметом використання з метою отримання прибутку, а не власністю.

Формування та розвиток нормативно-правових аспектів землекористування сільськогосподарського призначення потребує інституційного забезпечення, а саме розроблення системи науково обґрунтованих нормативів та показників та запровадження на рівні нормативних вимог до різних аспектів землекористування, зокрема:

- ✓ співвідношення земельних ділянок у межах області;
- ✓ співвідношення площ посівів сільськогосподарських культур, які сприятимуть додержанню сівозмін;
- ✓ законодавче закріплення крайніх показників якості ґрунтового покриву на землях сільськогосподарського призначення;
- ✓ регламенти внесення добрив з урахуванням регіональних ґрунтово-кліматичних особливостей.

Для забезпечення бережливого землекористування, ціллю якого є узгодження економічних інтересів агропідприємців за умови відтворення та збереження агроресурсного потенціалу екологічно стійких агроландшафтів,

потребує вдосконалення система фінансово-економічних інструментів, яка б передбачала систему заохочень і стимулів запровадження збалансованого землекористування. Умовою ефективного функціонування такого інструментарію є формування оновлених організаційно-економічних умов, за яких підвищується рівень економічної відповідальності сільськогосподарських товаровиробників за якість ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь, що залучаються до процесу виробництва товарного рослинництва.

Формування екологічно стійких агроландшафтів безпосередньо пов'язане з підвищенням рівня агроекологічної безпеки регіону, що, зокрема, впливає на якість ґрунтового покриву кожної сільськогосподарської ділянки. Але за наявних організаційно-економічних умов землекористувачі (власники землі) не несуть обов'язку щодо відтворення та збереження не лише екологічно стійких агроландшафтів, а й екологічної ситуації в регіоні та якості екологічних характеристик середовища проживання. Запропонований підхід закладає основи розвитку екологічно стійких агроландшафтів шляхом часткової компенсації витрат землекористувачів на реалізацію відповідної системи заходів.

Категорію заходів утворюють заходи, спрямовані на поліпшення якості ландшафту регіону, в тому числі:

а) відновлення та розширення екологічно стабілізуючих земель: лісовідновлення та лісорозведення;

✓ відновлення та розширення пасовищ;

✓ відновлення водно-болотних екосистем;

б) відновлення техногенно порушених земель та здійснення превентивних заходів:

✓ рекультивация занедбаних кар'єрів, щодо яких на даний час неможливо встановити суб'єктів юридичної відповідальності.

Це стосується, наприклад, кар'єрів чи місць видобутку корисних копалин

радянського періоду, або випадків, коли підприємство, діяльність якого призвела до появи техногенно порушених земель на території області, є банкрутом, але наслідки що діяльність продовжує негативно впливати на екологічну ситуацію.

Очевидно із запропонованого переліку, у його складі відсутні заходи, які безпосередньо впливають на відновлення та збереження родючості сільськогосподарських угідь, задіяних у процесі вирощування товарного рослинництва. Це пояснюється тим, що землекористувачі (сільськогосподарські підприємства) зацікавлені в їх реалізації за рахунок зростання обсягів виробництва та підвищення рентабельності своєї діяльності. Тоді як забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки регіону не входить до фінансових інтересів їх діяльності.

Ще одним із наслідків російського вторгнення є зниження цін виробників на експортно-орієнтовні товари. Через блокаду портів військовоморськими силами Росії, Україна зіткнулась з перенасиченістю внутрішнього ринку експортно-орієнтованої продукції та майже чотирикратним здорожчанням експортної логістики. Це призвело до зменшення цін всередині країни на основні експортно-орієнтовані культури більш, як на 30%.

Непрямі втрати виробників від зниження цін на експортно-орієнтовні культури (пшениця, кукурудза, ячмінь, соняшник) складають 11,9 мільярдів доларів США [6].

Найбільший розмір пошкоджень у Південному регіоні військова агресія з боку Російської Федерації завдала сільськогосподарським угіддям, через що врожай озимих культур залишився незібраним, загальна вартість якого оцінюється майже 2,5 млн. дол. США. Великі збитки також були завдані продуктам, що зберігаються (розкрадання виробленого зерна та олійних культур на окупованих територіях), розмір яких оцінюється у 613,0 млн. дол. США. Загальний обсяг пошкоджень у Південному регіоні через

повномасштабну війну оцінюється у 4155,2 млн. дол. США.

Отже, проаналізувавши пошкодження, завдані сільськогосподарському землекористуванню, можна зробити висновок, що основними негативними наслідками у Південному регіоні є:

- ✓ мінне забруднення ґрунтів та пряме фізичне пошкодження родючого шару ґрунту;
- ✓ пошкодження іригаційної інфраструктури на тимчасово окупованих територіях;
- ✓ часткове знищення врожаю внаслідок повномасштабного вторгнення агресора;
- ✓ втрата або пошкодження не лише площ під посів сільськогосподарських культур, а й цінного насінневого матеріалу під урожай наступного року;
- ✓ знищення багаторічних насаджень;
- ✓ пошкодження сільськогосподарської техніки та обладнання;
- ✓ знищення елеваторних потужностей та складських приміщень з метою послаблення українського агросектору;
- ✓ проблеми зі зберіганням та експортом зерна, зокрема через неекспортований врожай минулого року;
- ✓ зниження цін виробників на експортно-орієнтовні товари через блокаду портів.

В сучасних умовах функціонування економічної системи сума втрат, які нанесені сільськогосподарській галузі України, є дуже великою. Всі ці наслідки негативно впливають не тільки на можливість вільного експорту продукції, а й створюють загрозу продовольчій безпеці людей багатьох країн світу. Вони також впливають і на здоров'я людини, спричинюють втрату добробуту населення, завдають непоправну шкоду довкіллю [39].

Отже, обґрунтувавши негативні наслідки сільськогосподарського землекористування у Південному регіоні, варто зазначити, що потребує

необхідності проведення ретельного огляду території, що знаходяться в зоні активних бойових дій, а в деяких випадках і їхнє розмінування; моніторинг площ ґрунтів, пошкоджених та забруднених у результаті бойових дій, що дозволить вживати заходи для їх відтворення та реабілітації, а також встановлення меж забруднених ділянок з метою їх відновлення; спрямування витрат на рекультивацію земель, які були порушені внаслідок бойових дій, будівництва, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій для облаштування державного кордону; а також рекультивація (відновлення рельєфу та нанесення родючого шару ґрунту) після видалення вибухонебезпечних предметів.

Стратегічні напрямки ліквідації негативних наслідків у землекористуванні Внаслідок збройної агресії Росії земельний фонд України зазнав непомірної шкоди і руйнувань. За понад вісім місяців війни велика частка земель, зокрема сільськогосподарського призначення, через ракетні обстріли й проведення бойових дій отримали суттєві пошкодження, а якість ґрунтів значно погіршилася.

Оцінка розміру шкоди та збитків, що завдані збройною агресією Росії, є головною передумовою для здійснення кризових комунікацій, подання позовів до національних і міжнародних судів, створення компенсаційних фондів/комісій, планування програм економічного відновлення та відбудови тощо.

Наразі у Проекті Плану відновлення України [40] виділено дві методики для визначення збитків:

- 1) попередня (аналітична) оцінка збитків, що застосовуватиметься переважно для кризової комунікації, надання політичних оцінок і оперуватиме спрощеною методологією, яку зможуть використовувати міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади,

проте ці оцінки переважно не зможуть бути використані для виплат компенсацій і не можуть вважатися належними доказами у судах;

- 2) детальна (пооб'єктна) оцінка збитків, що здійснюватиметься у відповідності до законодавства про оцінку майна, оцінку земель, судову експертизу, що базуватиметься на методиці оцінки майна, методиках проведення судових експертиз, визначатиметься експертами, що мають спеціальну кваліфікацію, і, на відміну від попередніх оцінок, проходитимуть верифікацію, матимуть юридичне значення і зможуть бути використані для наступних позовів (у т.ч. у міжнародних судах і судах інших країн), виплати компенсацій тощо.

Фіксація руйнувань та пошкоджень має здійснюватися у Державному реєстрі майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації (постанова КМУ від 29 квітня 2022 р. № 505, передбачений законопроектом № 7198 від 24.03.2022 [41]). Такий реєстр має бути єдиною державною інформаційно-комунікаційною системою, яка призначена для збирання, накопичення, обліку, обробки, зберігання та захисту інформації (документів) про пошкоджене та знищене нерухоме майно, просторові координати об'єктів, осіб, нерухоме майно яких пошкоджено або знищено, шкоду та збитки, завдані внаслідок пошкодження такого майна, та іншу інформацію.

Картографічною основою Реєстру пошкодженого та знищеного майна є картографічна основа Державного земельного кадастру, відомості містобудівного кадастру та кадастрів інших природних ресурсів, інші карти (плани), що складаються у формі і масштабі відповідно до норм та правил, технічних регламентів. Для збирання інформації про пошкоджене або знищене нерухоме майно можуть використовуватися інформаційні продукти дистанційного зондування Землі, зокрема космічної зйомки. Методика

визначення шкоди та збитків повинна спиратись на наявну нормативно-правову базу та процедури і має визначати:

- ✓ витрати на рекультивацію земель, які були порушені внаслідок бойових дій, будівництва, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій для облаштування державного кордону;
- ✓ завдані збитки власникам (землекористувачам) земельних ділянок сільськогосподарського призначення;
- ✓ витрати на відновлення меліоративних площ.

Зокрема, ці необхідні заходи констатовані у Проекті Плану відновлення України [32], який визначає такі ключові виклики сьогодення:

- ✓ відсутність єдиного підходу до визначення обсягів та грошового виразу збитків, понесених внаслідок збройної агресії, а також відповідальних інституцій в розрізі напрямів оцінки збитків, адже різні органи влади, громадські організації, судові експерти визначають збитки, керуючись своїми методиками, що призводить до появи різних тлумачень та визначених сум;
- ✓ відсутність єдиного підходу до порядку фіксації збитків, що призводить до соціальної напруги, хаотичних дій, що в подальшому може спричинити обурення необхідністю повторно виконувати певні процедури для отримання коректних оцінок, або призведе до неякісних вихідних даних для оцінок;
- ✓ відсутність єдиного державного електронного реєстру (цифрового ресурсу), де б збиралися, накопичувалися та оброблялися всі дані щодо збитків та їх оцінки;
- ✓ відсутність порядку обліку даних про пошкоджені та знищені речі (рухомі речі, тварини), тоді як облік даних про пошкоджені та знищені нерухомі речі (нерухоме майно, нерухомість) передбачений

постановою Кабінету Міністрів України від 26.03.2022 № 380 «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» [42].

Відповідно до цього, у Проекті Плану відновлення України [40] передбачаються основні напрямки вирішення окреслених проблем, а саме:

- ✓ встановлення цілей визначення збитків та загальних підходів для досягнення цілей визначення збитків (в розрізі кожної цілі);
- ✓ визначення відповідальних за реалізацію загальних підходів в розрізі встановлених цілей;
- ✓ уніфікація методичного забезпечення та цифровізації визначення збитків (включаючи інвентаризацію, фіксацію збитків, визначення їх обсягу, проведення оцінки та зберігання результатів визначення збитків);
- ✓ встановлення кінцевих виконавців проведення процесів визначення збитків (інвентаризація, фіксація збитків та їх обсягу, проведення оцінки);
- ✓ запровадження основних способів координації та взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування в процесах, що пов'язані із визначенням збитків;
- ✓ встановлення вимог щодо документів, які підтверджують правомірність збитку внаслідок війни (усунення фальсифікованих випадків збитків, які не спричинені військовими діями) та належності понесених збитків до заявлених осіб (документи, які підтверджують право власності чи користування зруйнованим/пошкодженим майном);
- ✓ вироблення підходів до можливого збереження зруйнованих/пошкоджених об'єктів з метою їх можливого подальшого використання в судових позовах;

- ✓ напрацювання необхідних змін в законодавстві для визначення термінології, прав та обов'язків сторін, особливостей реалізації повноважень органами державної влади, включаючи тимчасове управління та зберігання зруйнованого/пошкодженого майна.

Дотримання всього вище переліченого сприятиме відбудові ділової активності, слугуватиме як передумовою, так і запорукою забезпечення стабільного економічного зростання еколого-економічного простору, що сприятиме поступовому якісному і кількісному прориву національної економіки. Також здійснення таких стратегічних завдань забезпечить стале ведення сільського виробництва, допоможе відновити добробут населення, використовуючи інтегрований підхід до відновлення системи землекористування.

Висновок по розділу. В умовах запровадження вільного господарського обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення запропоноване вдосконалення нормативної грошової оцінки буде спрямоване на підвищення ціни ділянки, і як наслідок, вона зможе забезпечити формування екологічно стійких агроландшафтів. Реалізація запропонованого підходу на практиці потребує розвитку інституційних засад функціонування системи землекористування в післявоєнний період.

РОЗДІЛ IV. ОХОРОНА ПРАЦІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Відповідно до Закону України «Про охорону праці» [58], під час укладання трудового договору роботодавець повинен проінформувати працівника під розписку про умови праці та про наявність на його робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, можливі наслідки їх впливу на здоров'я та про права працівника на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до законодавства і колективного договору. Крім того, відповідно до вказаного Закону, роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці. Серед чималого переліку обов'язків роботодавця, передбаченого статті 13 Закону України «Про охорону праці» є пункт про те, що роботодавець – розробляє і затверджує положення, інструкції, інші акти з охорони праці, що діють у межах підприємства, та встановлюють правила виконання робіт і поведінки працівників на території підприємства, у виробничих приміщеннях, на будівельних майданчиках, робочих місцях відповідно до нормативно-правових актів з охорони праці, забезпечує безоплатно працівників нормативно-правовими актами та актами підприємства з охорони праці [58].

Відповідно до статті 27 Закону, нормативно-правові акти з охорони праці включають в собі правила, норми, регламенти, положення, стандарти, інструкції та інші документи, обов'язкові для виконання [58]. Не слід забувати, що, на державному рівні створено цілу армію контролюючих органів, серед яких звісно є й такі, які можуть забороняти, зупиняти, припиняти, обмежувати експлуатацію підприємства у разі виявлення будь-

яких порушень чи недоліків у системі охорони праці, тому дотримання та виконання цих правил є обов'язковим [58].

Крім того, за порушення законодавства про охорону праці, невиконання розпоряджень посадових осіб органів державного нагляду за охороною праці юридичні та фізичні особи, які відповідно до законодавства використовують найману працю, притягаються органами державного нагляду за охороною праці до сплати штрафу у порядку, встановленому законом. Максимальний розмір штрафу не може перевищувати п'яти відсотків місячного фонду заробітної плати юридичної чи фізичної особи, яка відповідно до законодавства використовує найману працю [59, с. 648].

Нормативно-правові акти з питань охорони праці містяться в Державному реєстрі міжгалузевих і галузевих нормативних актів про охорону праці згідно з Державними нормативними актами з охорони праці. Починаючи з 1992 року, з введенням в дію Закону України «Про охорону праці» міністерства інші центральні органи виконавчої влади втратили право затвердження нормативних актів з питань охорони праці [58]. Нормативні акти з охорони праці, що діють в межах підприємства, затверджуються наказом підприємства. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади надають методичну допомогу з даного питання. Правове регулювання охорони праці в Кодексі законів про працю України міститься в розділі XI «Охорона праці», а також в розділах «Трудовий договір», «Робочий час», «Час відпочинку», «Праця жінок», «Праця молоді» [60, с. 505].

Що стосується основних принципів охорони праці на робочому місці, то перед початком роботи в польових умовах потрібно дотримуватись таких процедур:

- ✓ розробити організаційно-технічні заходи щодо забезпечення безпеки праці на період підготовки й проведення польових робіт;

- ✓ забезпечити безумовне дотримання вимог Правил з охорони праці у сільськогосподарському виробництві;
- ✓ провести інструктажі з охорони праці з усіма працівниками, які будуть задіяні до проведення комплексу польових робіт;
- ✓ провести комісійне приймання підготовленої для проведення польових робіт техніки, у тому числі на її відповідність до вимог безпеки праці;
- ✓ забезпечити працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям і іншими засобами індивідуального захисту, справним інструментом й інвентарем;
- ✓ забезпечити працюючих у польових умовах механізаторів аптечками, питною водою, гарячим харчуванням;
- ✓ скласти маршрути пересування з однієї ділянки на іншу;
- ✓ припиняти роботи у випадках виникнення загрози життю і здоров'ю працівників. Не допускати до роботи (усувати від роботи) працівників, що з'явилися на роботі в стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння [61, с. 336].

Слід усвідомити кожному, що безпека праці залежить не лише від роботодавців, організаторів сільськогосподарського виробництва, а й від самих виконавців робіт, які, в свою чергу, повинні суворо дотримуватись правил виробничої та трудової дисципліни.

Створення системи охорони праці на підприємстві передбачене Законом України «Про охорону праці». У загальному, законодавство про охорону праці складається з цього Закону, Кодексу законів про працю України, Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів.

Охорона праці в приміщенні, де кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці. Це гарантує Конституція України (ч. 4 ст. 43) [52].

Більш детальні вимоги щодо охорони праці, зокрема охорони праці офісних працівників, містять Кодекс законів про працю, Закон України «Про охорону праці», а також інші підзаконні нормативно-правові акти. У відповідності до вимог ст. 153 Кодексу законів про працю України та ст. 6 Закону України «Про охорону праці» на всіх підприємствах, в установах, організаціях створюються безпечні і нешкідливі умови праці. Забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладається на власника або уповноважений ним орган. Умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці [58].

Стаття 158 Кодексу законів про працю України встановлює обов'язок власника або уповноваженого ним органу вживати заходів щодо полегшення і оздоровлення умов праці працівників шляхом впровадження прогресивних технологій, досягнень науки і техніки, засобів механізації та автоматизації виробництва, вимог ергономіки, позитивного досвіду з охорони праці, зниження та усунення запиленості та загазованості повітря у виробничих приміщеннях, зниження інтенсивності шуму, вібрації, випромінювання [58].

Згідно з ч. 1 ст. 13 Закону України «Про охорону праці» роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці [58].

Робочі місця офісних працівників, обладнані персональними комп'ютерами (далі – робочі місця), повинні відповідати вимогам «Правил

охорони праці під час експлуатації електронно-обчислювальних машин», затверджених Наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 26.03.2010 року № 65 (Правила), та «Державних санітарних правил і норм роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин», затверджених постановою Головного державного санітарного лікаря України від 10.12.98 р. [94]. Правила поширюються на всіх суб'єктів господарювання незалежно від форм власності, які у своїй діяльності здійснюють роботу, пов'язану з персональними комп'ютерами, у тому числі на тих, які мають робочі місця, обладнані персональними комп'ютерами і периферійними пристроями. Зазначені нормативно-правові акти встановлюють санітарно-гігієнічні вимоги до приміщення, в якому розташоване робоче місце, власне до робочого місця, освітлення, рівнів вібрації і шуму, мікроклімату в приміщенні [61].

Будівлі та приміщення, де розміщені робочі місця, повинні відповідати вимогам нормативно-технічної та експлуатаційної документації виробника персональних комп'ютерів. Будівлі та приміщення, де розміщені робочі місця операторів, мають бути не нижче другого ступеня вогнестійкості. Для всіх будівель і приміщень, де знаходяться робочі місця, повинно бути визначено клас зони згідно з наказом Державного комітету України по нагляду за охороною праці 40.1-1.01-97. Не дозволяється розташування приміщень з робочими місцями у підвалах і цокольних поверхах. Площа приміщення має бути не менше $6,0 \text{ м}^2$. із розрахунку на одне робоче місце, а об'єм – не менше $20,0 \text{ м}^3$. Віконні прорізи приміщень для роботи з персональними комп'ютерами мають бути обладнані регульованими пристроями (жалюзі, завіски, зовнішні козирки). Для внутрішнього оздоблення приміщень з персональними комп'ютерами слід використовувати дифузно-відбивні матеріали з коефіцієнтами відбиття для стелі 0,7-0,8, для

стін 0,5-0,6. Покриття підлоги повинне бути матовим з коефіцієнтом відбиття 0,3-0,5. [62]

Поверхня підлоги має бути рівною, неслизькою, з антистатичними властивостями. Забороняється для оздоблення інтер'єру приміщень з персональними комп'ютерами застосовувати полімерні матеріали (деревинно-стружкові плити, шпалери, що миються, рулонні синтетичні матеріали, шаруватий паперовий пластик), що виділяють у повітря шкідливі хімічні речовини [59, с. 648].

Приміщення можуть обладнуватись шафами для зберігання документів, магнітних дисків, полицями, стелажми, тумбами тощо з урахуванням вимог до площі приміщень. Заземлені конструкції, що знаходяться в приміщеннях, де розміщені робочі місця (батареї опалення, водопровідні труби, кабелі із заземленим відкритим екраном), мають бути надійно захищені діелектричними щитками або сітками з метою недопущення потрапляння працівника під напругу [61].

Приміщення, де розміщені робочі місця, мають бути оснащені системою автоматичної пожежної сигналізації і вогнегасниками відповідно до вимог чинного законодавства України. Проходи до засобів пожежогасіння мають бути вільними. У приміщеннях, в яких розташовані робочі місця, слід щоденно робити вологе прибирання. Крім того, ці приміщення мають бути оснащені аптечками першої медичної допомоги, а при них мають бути обладнані побутові приміщення для відпочинку під час роботи, кімната психологічного розвантаження [62].

Рис. 4.1. Організація та обладнання робочого місця [60, с. 96].

При розміщенні робочих столів з персональними комп'ютерами слід дотримуватись певних правил (рис. 4.1): відстань між бічними поверхнями персональних комп'ютерів 1,2 м.; відстань від тильної поверхні одного персонального комп'ютера до екрана іншого – 2,5 м. За потреби особливої концентрації уваги під час виконання робіт суміжні робочі місця операторів необхідно відділяти одне від одного перегородками висотою 1,5 — 2 м [62, с. 280].

Конструкція робочого місця користувача персонального комп'ютера має забезпечити підтримання оптимальної робочої пози офісного працівника. Конструкція робочого столу має відповідати сучасним вимогам ергономіки і забезпечувати оптимальне розміщення на робочій поверхні використовуваного обладнання (дисплея, клавіатури, принтера) і документів. Висота робочої поверхні робочого столу має регулюватися в межах 680-800 мм, а ширина і глибина – забезпечувати можливість виконання операцій у зоні досяжності моторного поля (рекомендовані розміри: 600-1400 мм, глибина – 800-1000 мм) [61, с. 505].

Робочий стіл повинен мати простір для ніг заввишки не менше ніж 600 мм, завширшки не менше ніж 500 мм, завглибшки (на рівні колін) не менше ніж 450 мм, на рівні простягнутої ноги не менше ніж 650 мм. Робочий стілець має бути підйомно-поворотним, регульованим за висотою, з кутом і нахилу сидіння та спинки і за відстанню від спинки до переднього краю сидіння поверхня сидіння має бути плоскою, передній край – заокругленим. Висота спинки стільця має становити (300 ± 20) мм, ширина — не менше ніж 380 мм, радіус кривизни горизонтальної площини — 400 мм. Кут нахилу спинки має регулюватися в межах 1-30 градусів від вертикального положення. Відстань від спинки до переднього краю сидіння має регулюватися в межах 260-400 мм [60, с. 505].

Монітор має розташовуватися на оптимальній відстані від очей користувача, що становить 600-700 мм, але не ближче ніж за 600 мм з урахуванням розміру літерно-цифрових знаків і символів [60]. Розташування екрана монітору має забезпечувати зручність зорового спостереження у вертикальній площині під кутом +30 градусів до нормальної лінії погляду працівника. Клавіатуру слід розташовувати на поверхні столу на відстані 100-300 мм від краю, звернутого до працюючого [61]. У конструкції клавіатури має передбачатися опорний пристрій (виготовлений із матеріалу з високим коефіцієнтом тертя, що перешкоджає мимовільному її зсуву), який дає змогу змінювати кут нахилу поверхні клавіатури у межах 5-15 градусів [61, с. 336].

Приміщення для роботи з персональними комп'ютерами мають бути обладнані системами опалення, кондиціонування повітря, або припливно витяжною вентиляцією. У приміщеннях на робочих місцях мають забезпечуватись оптимальні значення параметрів мікроклімату: температури, відносної вологості й рухливості повітря у відповідності до ГОСТ 12.1.005-88, СН 4088-86 [60].

Освітлення приміщення, в яких встановлені персональні комп'ютери, повинні мати природне та штучне освітлення відповідно до державних будівельних норм України П-4-79 [61].

Природне освітлення має здійснюватися через світлові прорізи, орієнтовані переважно на північ чи північний схід і забезпечувати коефіцієнт природною освітленості (КПО) не нижче ніж 1,5%. Розраховується КПО за методикою, викладеною в державних будівельних норм України П-4-79. Штучне освітлення в приміщеннях з робочими місцями має здійснюватися системою загального рівномірного освітлення [60].

Значення освітленості на поверхні робочого столу в зоні розміщення документів має становити 300-500 лк. Якщо ці значення освітленості неможливо забезпечити системою загального освітлення, допускається використовувати місцеве освітлення. При цьому світильники місцевого освітлення слід встановлювати таким чином, щоб не створювати відблисків на поверхні екрана. Як джерела світла в разі штучного освітлення мають застосовуватись переважно люмінесцентні лампи типу ЛБ. У разі влаштування відбитого освітлення у приміщеннях, де переважним чином працюють з документами, допускається застосування металогалогенних ламп потужністю 250 Вт [60].

Устаткування, що становить джерело шуму (АЦП, принтери), слід розташовувати поза приміщеннями, де знаходяться робочі місця. Для забезпечення допустимих рівнів шуму на робочих місцях слід застосовувати засоби звукопоглинання, вибір яких має обґрунтовуватись спеціальними інженерно-акустичними розрахунками. Значення характеристик вібрації на робочих місцях мають не перевищувати допустимі відповідно до ГОСТ 12.1.012-90 [61, с. 280].

Персональні комп'ютери, периферійні пристрої, інше устаткування (апарати управління, контрольно-вимірювальні прилади, світильники),

електропроводи та кабелі за виконанням і ступенем захисту мають відповідати класу зони, мати апаратуру захисту від струму короткого замикання та інших аварійних режимів. Під час монтажу та експлуатації ліній електромережі необхідно повністю унеможливити виникнення електричного джерела загоряння внаслідок короткого замикання та перевантаження проводів, обмежувати застосування проводів з легкозаймистою ізоляцією і за можливості, застосовувати негорючу ізоляцію [62].

У приміщенні, де одночасно експлуатуються понад п'ять персональних комп'ютерів і периферійних пристроїв, на помітному та доступному місці встановлюється аварійний резервний вимикач, який може повністю вимкнути електричне живлення приміщення, крім освітлення. Персональні комп'ютери і периферійні пристрої повинні підключатися до електромережі тільки за допомогою справних штепсельних з'єднань і електророзеток заводського виготовлення. Не допускається підключати персональні комп'ютери та периферійні пристрої до звичайної двопровідної електромережі, в тому числі з використанням перехідних пристроїв [61, с. 280].

При організації праці, що пов'язана з використанням персональних комп'ютерів, для збереження здоров'я працюючих, запобігання професійним захворюванням і підтримки працездатності слід передбачити внутрішньозмінні регламентовані перерви для відпочинку [60]. Внутрішньозмінні режими праці і відпочинку мають передбачати додаткові нетривалі перерви в періоди, що передують появі об'єктивних і суб'єктивних ознак стомлення і зниження працездатності [62].

Протягом дня мають передбачатися: перерви для відпочинку і вживання їжі (обідні перерви); перерви для відпочинку і особистих потреб (згідно з трудовими нормами); додаткові перерви, що вводяться для окремих професій з урахуванням особливостей трудової діяльності [62].

Тривалість обідньої перерви визначається чинним законодавством про працю і Правилами внутрішнього трудового розпорядку. Встановлюються такі внутрішньо змінні режими праці та відпочинку на роботі з 8-годинній денній робочій зміні в залежності від характеру праці: для розробників програм слід призначати регламентовану перерву для відпочинку тривалістю 15 хвилин через кожну годину роботи за персональним комп'ютером; для операторів персональних комп'ютерів слід призначати регламентовані перерви для відпочинку тривалістю 15 хвилин через кожні дві години; для операторів комп'ютерного набору слід призначати регламентовані перерви для відпочинку тривалістю 10 хвилин після кожної години роботи за персональним комп'ютером [61, с. 505]. У всіх випадках, коли виробничі обставини не дозволяють застосувати регламентовані перерви, тривалість безперервної роботи з персональним комп'ютером не повинна перевищувати 4 години. При 12-годинній робочій зміні регламентовані перерви повинні встановлюватися в перші 8 годин роботи аналогічно перервам при 8-годинній робочій зміні, а протягом останніх 4-х годин роботи, незалежно від характеру трудової діяльності, через кожну годину тривалістю 15 хвилин [60, с. 505].

У відповідності до ст. 43 Закону України «Про охорону праці» за порушення законодавства про охорону праці юридичні та фізичні особи, які відповідно до законодавства використовують найману працю, притягаються органами виконавчої влади з нагляду за охороною праці до сплати штрафу в порядку, встановленому законом [58]. Сплата штрафу не звільняє юридичну або фізичну особу, яка відповідно до законодавства використовує найману працю, від усунення виявлених порушень у визначені строки. Максимальний розмір штрафу не може перевищувати п'яти відсотків середньомісячного фонду заробітної плати за попередній рік юридичної чи фізичної особи, яка відповідно до законодавства використовує найману працю [58].

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі проведене дослідження узагальнює теоретико-методичні та практичні аспекти, що забезпечують розв'язання наукової проблеми щодо обґрунтування пріоритетних напрямків розвитку сільських територій на основі європейського досвіду.

Отримані результати дозволили зробити висновки і пропозиції теоретико-методичного та прикладного характеру, спрямовані на відновлення зруйнованих сільських територій в умовах сьогодення, а також на досягнення ефективності сільськогосподарського землекористування.

1. У процесі дослідження вивчено досвід розвитку земельного бізнесу Швейцарії, Швеції, Угорщини, Бельгії, Австрії, Данії, Естонії, Іспанії, Нідерландів, Чехії, Польщі, Кіпру, Румунії, Словенії та інших країн ЄС, а також Франції. Наголошено, що основним інструментом ведення привабливого для нашої країни земельного бізнесу є основні складові бізнес-середовища, такі як синергія та єдність громади, влади, макросередовища та самого бізнесу. Їх спільна взаємодія допоможе сформувати правильний шлях для інноваційного розвитку земельного бізнесу. Визначено основні перспективи розвитку реального земельного бізнесу в Україні, серед яких переважно розвиток інструментів підтримки бізнесу, просування продукції на зовнішні ринки, туристична діяльність, диверсифікація ринків збуту продукції, співпраця між комерційними структурами, прямий розвиток бізнес-стратегії тощо.

2. Дослідження перспектив розвитку землеустрою в європейських країнах показує, що його домінуючими перевагами є: управління орендними відносинами на користь землекористувачів, забезпечення природоохоронних заходів, розробка концепцій землеустрою для розвитку простору, землеустрій на основі екологізації, підтримка розвитку сільських територій,

підвищення продуктивності, класифікація земель за придатністю, землеустрій, поєднання функцій землеустрою та управління земельними ресурсами. Європейський досвід землеустрою підтверджує його перспективність і на українській території, як-от: обов'язковість ведення землеустрою в інтересах суб'єктів господарювання, встановлення чіткої системи сівозмін у проектах землеустрою та паспортизації земель у його блоковому складі, забезпечення обов'язкове розміщення елементів інженерної інфраструктури, орієнтація на розробку проектів землеустрою для територіальних громад, досягнення високого технологічного рівня у розвитку інноваційних систем, впровадження інновацій у землекористуванні, унікальність та ефективність проектів землеустрою, узгоджених із вирощуванням сільськогосподарських культур, кращих попередників, які формують конкурентну перевагу у землекористуванні та відповідають вимогам землевпорядної конкурентоспроможності.

3. Дослідження показало, що в європейських країнах основними сільськими пріоритетами є диверсифікація виробництва, збереження ландшафтів у сільській місцевості, покращення сільської соціальної та технічної інфраструктури, сільський туризм, спеціальна система кредитування та страхування, державна підтримка та створення спеціалізованого фонду.

4. Досліджено досвід ведення сільського господарства Скандинавії, Голландії, Німеччини, Франції, Швеції, Бельгії, Данії та інших країн Європи. Зокрема, ці країни домінують у сферах розвитку агробізнесу, таких як сервісні партнерства, спільні підприємства виробників сільськогосподарської продукції, використання відновлюваних джерел енергії, розвиток біоенергетики, сталий розвиток, покращення умов утримання худоби в тваринницькій галузі, інвестиції в потенціал розвитку, інтелектуальна спеціалізація, виробництво нових знань на базі університетів і науково-

дослідних інститутів, екологізація виробництва, диверсифікація діяльності. На основі вивчення європейського досвіду подано орієнтири розвитку українського агробізнесу. В основному це співпраця з науковими установами та комерційними структурами, впровадження сучасних європейських технологій, реалізація спільних проектів на фінансовій основі, підготовка перспективних кадрів, професійні виставки досягнень у сфері агробізнесу, між державними та корпоративними структурами. Налагодження діалогу серед організацій, впровадження нових технологій у виробництво продукції, обмеження використання агрохімікатів, органічне виробництво, впровадження методів контролю харчових продуктів, використання конкурентних переваг у сфері агробізнесу, диверсифікація виробництва, екологічно чисте виробництво, організація агробізнесу, розвиток міжнародних відносин, залучення інвестицій вітчизняних та іноземних сільськогосподарських підприємств, забезпечення матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва.

5. Дослідження особливостей землеустрою в країнах Європи дозволило підтвердити основні ключові пріоритети землеустрою в Україні в сучасних умовах, а саме: можливість об'єднання ділянок, підвищення продуктивності, перегляд національної відповіді. Програми занепокоєння та підтримки порушених територій, полегшення іпотечних кредитів та доступу до кредитних ресурсів для малих власників нерухомості, забезпечення забудови землі, врахування правил містобудування, планування землекористування на місцевому рівні, забезпечення просування розкриття інформації для землеустрою на всіх рівнях та повністю відновити державні кадастрові установи Робота спільно з центральним управлінням та територіальними управліннями, місцевою адміністрацією оприлюднює інформацію у формі відкритих даних, затверджує плани оптимального та ефективного використання території територіальних громад, формування їх ділянок та їх

використання ґрунтуються лише на розробленні детальних планів, територій та опублікуванні схем планування територій регіонів, активній участі зацікавлених сторін для впровадження ефективних та перспективних планів розвитку територій.

6. У ході дослідження, враховуючи окреслений європейський досвід землевпорядного виробництва, сформовано його перспективи в Україні, такі як подальше застосування інноваційних технологій, використання цифрових технологій генерації даних для землевпорядного виробництва, використання передових технологій відновлення земель. Подальше вдосконалення технології управління потребує організації та стандартизації виконання землевпорядних робіт, потреби посилення управління якістю послуг у сфері землеустрою та виробництва, посилення контролю якості, управлінська робота на всіх етапах її розвитку для забезпечення економічної ефективності діяльності землевпорядних організацій, наукова робота, організаційні заходи, розробка стандартизованих вимог до складання документації із землеустрою та впровадження передового європейського досвіду у сфері землевпорядного виробництва.

7. Встановлено, що основними завданнями післявоєнної реконструкції економічного простору суб'єктів господарювання землі є розвиток національної науки та її інтеграція у світовий економічний простір, відновлення господарської діяльності та поступове розширення виробничого потенціалу. товарів і послуг для населення; відновлення зруйнованого та пошкодженого майна та об'єктів інфраструктури; повернення внутрішньо переміщених осіб в Україну та участь у відбудові української економіки; підтримка країн ЄС та міжнародних інституцій, що сприятиме розвитку виробничих ланцюгів, спрямованих на диверсифікацію виробництва реконструкція на засадах сталого розвитку території з урахуванням європейської зеленої навчальної програми, дотримання балансу між

інтересами громадськості, бізнесу та навколишнього середовища економічна модернізація чисте промислове виробництво перехід до сталого ведення сільського господарства з урахуванням досвіду європейських країн, розробка стратегії та планів післявоєнної реконструкції території за участю широкої громадськості.

8. Основними визначеними перспективами розвитку та функціонування ринку землі України є надходження іноземних інвестицій в український простір, можливість отримати безоплатне розпорядження землею, залучення додаткових ресурсів для місцевих громад, стимулювання аграрного сектору економіки та підвищення ефективності виробництва землі в цілому. Це, у свою чергу, підвищить конкурентоспроможність економіки на внутрішньому та зовнішньому ринках, матиме позитивний соціально-економічний вплив на економічне зростання та допоможе громадянам України отримати можливість вільно розпоряджатися землею, а також отримати самостійну власність, розпорядження земельними ресурсами в межах громади, створення нових робочих місць через права стимулюватиме розвиток підприємництва, стимулювати загальну життєздатність сільського господарства, дозволити встановити високі ціни ціну на землю, підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва та забезпечити потреби людей у роботі ринку землі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богіра М.С., Ярмолук В.І. Землевпорядне проектування: теоретичні основи і територіальний землеустрій: навч. посіб.; за ред. к.е.н. М.С.Богіри. -Київ: Аграрна освіта, 2011. 416 с.
2. Бутенко Є.В., Якимовська Н.В. Моніторинг контурно- меліоративних заходів: сучасний стан та ефективність. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2013. № 1-3. С. 27 - 33.
3. Бутрим О.В. Теоретико-методологічні основи формування внутрішнього вуглецевого ринку в контексті збалансованого розвитку агросфери: монографія; за ред. О.І. Дребот. Київ: ТОВ «ДІА», 2018. 360 с.
4. Бухало О.В. Організація ефективного землекористування в сільськогосподарських підприємствах: монографія. Харків: ТОВ «ЕДЕНА», 2012. 417 с.
5. Величко О.В. Стратегія раціонального використання земельного потенціалу аграрних підприємств. Інноваційна економіка. 2013. № 3. С. 178- 182.
6. Вірченко О.В. Інституціональні особливості формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні [Електронне видання]. Ефективна економіка. 2013. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua>
7. Грановська Л.М. Еколого-збалансоване природокористування в умовах поліфункціональності територій. Херсон, 2009. 417 с.
8. Гриньова В.М., Шульга Г.Ю. Економіка праці та соціально- трудові відносини: навч. посіб. Київ, 2010. 310 с.
9. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Дорош О. С., Купріянич І. П. Роль соціально-економічної й інституційної складових у формуванні й функціонуванні агрохолдингів в

- Україні. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. . 2016. № 3. С. 12-19.
DOI:<http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2016.03.012>
11. Дорош О.С., Фоменко В.А., Третяченко Д. Національні вектори запровадження ринку земельних ділянок сільськогосподарського призначення в Україні. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2019. № 1. С. 49 - 57. DOI:<http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2019.01.06>
 12. Земельний кодекс України : наук.-практ. Коментар; [за ред. В.І. Семчика]. Київ: Ін-Юре, 2003. 676 с.
 13. Зіновчук Н.В. Інституціональні аспекти екологічного моніторингу земель сільськогосподарського призначення. Збалансоване природокористування. №4. С.9-12.
 14. Зубар І.В. Інституційне забезпечення організації сталого землекористування: світовий досвід та перспективи в Україні. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 5. С. 109-122.
 15. Катренко Л.А., Пістун І.П. Охорона праці в галузі освіти: навч. посібник. Суми, 2004. 304 с.
 16. Комарова Н.В. Сучасний стан водного господарства та впровадження інтегрованого підходу управління водними ресурсами. Збалансоване природокористування: традиції, перспективи і іновації: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф.(м. Київ, 18-19 травня 2017р.). С. 107- 108.
 17. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. С. 141. URL: [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-18)
 18. [18. %D0%B2%D1%80](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-18)
 19. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. URL: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>.
 20. Концепція Загальнодержавної програми використання та охорони

- земель на період до 2022 року. Проект Держземагентства, редакція від 18 листопада 2011 р. URL: <http://www.myland.org.ua/index.php?id=3180&lang=uk>.
21. Мартин А. Регулювання ринку земель в Україні: монографія. Київ: Аграр Медіа Груп, 2011. 252 с.
 22. Мельник П.П. Еколого-економічні основи управління природокористуванням в агроecosистемах. Еколого-економічні основи управління природокористуванням в агроecosистемах: монографія. Київ. 2016. 328 с.
 23. Наукові дослідження з моніторингу та обстеження сільськогосподарських угідь України за результатами X туру (2011 - 2015 рр.); за ред. І.П. Яцука. Київ: ДУ «Інститут охорони ґрунтів України», 2017. 66 с.
 24. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2013 році. Київ: Міністерство екології та природних ресурсів України, ФОП Грінь Д.С. 2015. 146 с.
 25. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році. Київ: Міністерство екології та природних ресурсів України, ФОП Грінь Д.С. 2017. 308 с.
 26. Новаковська І.О. Економіка землекористування. Навч. посіб. Київ. Аграр. наука, 2018. 400 с.
 27. Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 січня 2018 р. № 60-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pitannya-peredachi1>
 28. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437. Офіційний вісник України. 2016. № 24. С. 960.

29. Про державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>
30. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2016. № 831. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-п> (дата звернення: 11.10.2019).
31. Про прийняття Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням: Розпорядження КМУ від 30.03.2016 р. № 271-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/271-2016-%D1%80>
32. Про моніторинг земель: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.1993 р. № 661. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/661-93-%D0%BF>
33. Про охорону земель: Закон України від 27.06.2015 № 962-15. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.
34. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 № 1378 - IV. URL: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1378-15.
35. Про порядок ведення державного земельного кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 р. №10516-2012-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051%D0%B1-2012-%D0%BF>
36. Про приєднання України до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці: Закон України від 04.07.2002 р. № 61-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-15>
37. Про ринок земель: Закон України від 07.12.2011 р. (проект). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41981.
38. Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 20.12.1991 № 2009-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2009-12>.

39. Про стимулювання розвитку агропромислового комплексу України: Закон України від 18.01.2017 р. (проект). URL: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=21861>.
40. Про схвалення Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням: Розпорядження КМУ від 22.10.2014 р. № 1024-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2014-%D1%80>
41. Про утворення Координаційної ради з питань боротьби з деградацією земель та опустелюванням: розпорядження КМУ від 18.01.2017 р. № 20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20-2017-%D0%BF>
42. Прядка Т. М., Камінецька О. В., Недашківська Т. М., Комарова Н. В., Комаров Д. Ю. Удосконалення організаційно-економічних підходів формування сільськогосподарського землекористування. Social and Economic Aspect of Education in Modern Societi Proceedings of the XIV International Scientific and Practical Conference. (vol.1 june 25,2019 Warsaw). С. 18-24.
43. Сільське господарство України. 2018: статистичний збірник; відп. за вип. О.М. Прокопенко. Київ, 2019. 235 с.
44. Соціально-економічне становище Миколаївської області за 2018 рік: статистичний бюлетень. Київ : Головне управління статистики у Миколаївській області, 2019. 81 с.
45. Статистичний щорічник України за 2016 рік; за ред. І. М. Жук. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 611 с.
46. Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 р. №413 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF#n12> (дата звернення: 11.10.2019).
47. Ступень Р. М., Ступень О. І. Використання земельних ресурсів в умовах

- створення територіальних громад: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інтеграційні процеси у галузі землеустрою та геодезії: проблеми, досягнення, перспективи». – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2021. – с. 57-59.
48. Ступень Р., Ступень Н., Ступень О. Методика організації використання та охорони земельних ресурсів в умовах децентралізації влади: матеріали XXII Міжнародного науково-практичного форуму «Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій», 5-7 жовтня 2021 року Львів - Дубляни, Україна. С. 9-11.
49. Ступень Р. М., Ступень О. І., Ступень Н. М. Стратегічна модель функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні. Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції "Використання та охорона земельних ресурсів: актуальні питання науки і практики" (19 травня 2021 року), 2021. – с. 114-116.
50. Топ-100 агрохолдингів URL:<https://latifundist.com/rating/top100#263>
51. Цілі сталого розвитку: Україна. Національні доповідь 2017., Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. 173 с.
52. Шпикуляк О. Г. Інституції та механізми регулювання аграрного ринку: теоретико-практична оцінка функціонування. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. №2. С. 46 - 59.
53. Шпикуляк О.Г. Інституціоналізм як методологія міждисциплінарного пошуку в економічній теорії. Економіка АПК. 2009. № 11. С. 141-147.
54. Dorosh O., Dorosh I., Kuprianchuk I., Butenko Y., Kharytonenko R. Assessment of land resources productive potential influence on agricultural products gross output in Ukraine. Scientific Papers. Series “Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development”. 2018. Vol. 18. Issue 3. p. 107-114.
55. Overview of CAP Reform 2014-2020. Agricultural Policy Perspectives Brief,

- EAFRD: European Agricultural Fund for Rural Development, 2013. # 5. 10 p. URL: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/policy-perspectives/policy-briefs/05_en.pdf (дата звернення: 10.01.2018).
56. Scherr S.J., Shames S., Friedman R. Defining integrated landscape management for policy makers. *Ecoagriculture Policy Focus*. 2016, №. 10. Washington, DC: EcoAgriculture Partners. 235 p.
57. Stupen R., Ryzhok Z., Stupen N., Stupen O. Application of remote sensing technologies to determine the content of soil fertility main elements. *Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 2021. № 1. P. 735-740
58. Закон України «Про охорону праці» № 49, Ст. 668. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>
59. Пістун І. П. Охорона праці. Законодавство. Організація роботи : *навч. посіб.* / «Триада плюс». Львів. 2019, с. 648.
60. Батлук В. А., Білінський Б. О., Ковалишин В. В., Мірус О. Л., Основи охорони праці в підрозділах МНС України: *навч. посіб.* «Афіша». Львів. 2020, с. 505
61. Жидецький В. Ц. Основи охорони праці: *підруч.* 3-тє вид., перероб. і доп. «Укр. акад. друкарства». Львів. 2019, с. 336
62. Бедрій Я. І., Геврик Є. О., Кіт І. Я., Мурін О. С., Єнкало В. М.; Охорона праці: *Навч. посіб.* ред. «Укр. держ. лісотехн. ун-т.». Львів. 2020, с. 280..